

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“DÖVLƏT MALİYYƏSİNDƏ SOSİAL XƏRCLƏRİN
PROQNOZLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Kərimli Nihat Etibar oğlu

BAKİ-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“DÖVLƏT MALİYYƏSİNDƏ SOSİAL XƏRCLƏRİN
PROQNOZLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Qrup: 644

Magistrant:

Kərimli Nihat Etibar oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Mütəllimova Vəfa Allahverən

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar
Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI-2021

Elm andı

Mən, Kərimli Nihat Etibar oğlu and içirəm ki, “Dövlət maliyyəsində sosial xərclərin proqnozlaşdırılması məsələləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“DÖVLƏT MALİYYƏSİNDƏ SOSIAL XƏRCLƏRİN PROQNOZLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycan Respublikasının azadlığından sonra ictimai qabaqcıl Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təsdiqlənən Azərbaycan Respublikasının maddi inkişaf texnikasını Prezident İlham Əliyev səmərəli şəkildə davam etdirir. Son vaxtlar, Azərbaycanda maddi inkişaf sürətlə artdı və əhalinin gündəlik rahatlığı üçün gözləntiləri yaxşılaşdırmaq üçün kritik tədbirlər görüldü.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycan Respublikasının maliyyə yaxşılaşdırılması, makroiqtisadi dayanıqlığın təmin edilməsi, iqtisadiyyatın ciddiliyinin genişləndirilməsi, bölgələrin ağlabatan və tənzimlənmiş irəliləməsinin təmin edilməsi, eyni zamanda, sosial tənzimləmənin ehtiyaclarını təmin etməyi, əhalinin sosial ehtiyaclarını daha yaxşı toplamağı və xərc təyinatlarını genişləndirməyi tələb edir.

İstifadə olunan tədqiqat metodları: Tədqiqat işində dinamika sıralarının təhlili, orta və nisbi kəmiyyətlər, qrafik, induksiya-deduksiya metodu və s. kimi statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarını, hökumətin qərar və sərəncamlarını, digər normativ hüquqi aktları, habelə əhalinin sosial vəziyyətinin statistik qiymətləndirilməsini öyrənən bir sıra xarici iqtisadçıların elmi işlərini təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmağına əngəl sayıla bilən nəzəri material çatışmazlığı, bununla yanaşı yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi bir sıra mühim prinsiplər əsasında qurulmuşdur və ölkəmizdə büdcə sistemində vahid təsnifat mövcuddur və büdcənin hər hansı xərcləri və gəlirləri bu təsnifata uyğun həyata keçirilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiyada irəli sürülən təklif və tövsiyələr təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat və digər sosial-mədəni sahələr üzrə xərclər smetası tərtib edilərkən nəzərə alınan dövlət sosial siyasətinin həyata keçirilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin məqsədyönlü və səmərəli istifadəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.

Açar sözlər: dövlət maliyyəsi, sosial xərclər, xərclərin proqnozlaşdırılması

“ISSUES OF FORECASTING SOCIAL EXPENDITURES IN PUBLIC FINANCE”

SUMMARY

The actuality of the subject: In recent years, socio-economic development in Azerbaijan has accelerated significantly, and significant measures have been taken to improve the living standards of the population.

Purpose and tasks of the research: Increasing the competitiveness of the economy, ensuring sustainable and balanced development of regions also require maintaining social policy priorities, better meeting social needs and increasing budget allocations.

Used research methods: Statistical methods such as analysis of time series, average and relative quantities, graph, induction-deduction etc. were used in the research.

The information base of the research: Organizes the scientific works of a number of foreign economists studying the relevant laws of the Republic of Azerbaijan, government decisions and orders, other normative legal acts, as well as statistical assessment of the social situation of the population.

Restrictions of research: Lack of theoretical material, which can be an obstacle to conducting the research, as well as lack of sufficient information base, etc.

The novelty and practical results of investigation: The budget system of the Republic of Azerbaijan is based on a number of important principles and there is a single classification in the budget system in our country and any budget expenditures and revenues are carried out in accordance with this classification.

Scientific-practical significance of results: The proposals and recommendations made in the dissertation can have a significant impact on the purposeful and efficient use of budget funds for the implementation of state social policy.

Keywords: public finance, social spending, cost forecasting

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
MDB:	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM:	Ümumdaxili məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ BU ROLUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜÇÜN APARILMIŞ TƏDQİQATLAR	12
1.1. Sosial xərclərin proqnozlaşdırılması sahəsində mümkün problemlərin beynəlxalq təcrübə kontekstində təhlili.....	12
1.2. Sosial xərclərin həlli məqsədilə atılmış addımların təhlili.....	20
1.3. Sosial xərclərin ictimai təsirinin qiymətləndirilməsi üçün mövcud yanaşmalar.....	25
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ	30
2.1. Azərbaycan Respublikasında sosial xərclərin payı, rolu və funksiyaları	31
2.2. Respublikada mövcud praktika əsasında sosial xərclərin proqnozlaşdırılması məsələləri və bu xərclərin təsrinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən yanaşmalar.....	36
2.3. Beynəlxalq təcrübə prizmasından uyğunlaşma üçün respublikada tətbiq edilən addımlar.....	45
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SOSİAL XƏRCLƏRİN NƏTİCƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI	51
3.1. Azərbaycan Respublikasında sosial xərclərin təsirinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif tədqiqat metodlarının köməyi ilə addımlar.....	51
3.2. Sosial xərclərin proqnozlaşdırılması sahəsində mövcud problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə təkliflər.....	58
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	68
Cədvəllərin siyahısı.....	72
Qrafiklərin siyahısı.....	72
Diaqramların siyahısı	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini qazandıqdan sonra ölkə lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə imzalanmış sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Son illərdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf xeyli sürətləndi, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün mühüm tədbirlər həyata keçirildi.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ölkə makroiqtisadi göstəriciləri və büdcə artımını gücləndirərək davamlı inkişafa nail olmuş və sosial yönümlü inkişaf strategiyası həyata keçirmişdir. Prezident İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən çoxşaxəli islahatların gedişi ölkə iqtisadiyyatında böyük uğurların əsasını qoyan hər bir vətəndaşın həyatında mühüm irəliləyişlərə səbəb oldu.

Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, bölgələrin tarazlı inkişafı, müsbət iş və investisiya mühitinin yaradılması və dövlət sosial siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və əhalinin rifahının yüksəldilməsində əhəmiyyətli irəliləyişə nail olmaq Azərbaycanda iqtisadi siyasət prioritetləri üçün maddi əsas yaratmışdır.

Azərbaycanda insanların sosial ehtiyaclarının ödənilməsi dövlətin əsas funksiyalarından biri və sosial siyasətin vacib tərəflərindən biri hesab olunur.

Əhalinin mədəni və sosial ehtiyaclarına maliyyə dəstəyi əsasən dövlət büdcəsindən gəlir. Ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin təxminən yüzdə 20-24-ü sosial sahədə və sosial infrastrukturda işləyir. Digər tərəfdən, əhalinin sosial ehtiyacları hər il artır. Həm sosial infrastrukturun inkişafı, həm də əhalinin sosial müdafiəyə artan tələbatı sosial sahənin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsinin xərclərinin artmasına səbəb olur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin xərclərindəki sosial xərclərin payı 2015-ci ildə 36,1% -dən 8,6% -ə qədər olan 5 milyard 868 milyon manat olaraq qiymətləndirilmişdir.

2016-cı il üçün dövlət büdcəsinə elm, təhsil, səhiyyə, sosial təminat, mədəniyyət, sağlamlıq və gənclik siyasəti üçün 5 milyard 139 milyon manat, 211,0 milyon manat və ya əvvəlki ilə nisbətən 4,3% çox vəsait ayrılmışdır.

Əhalinin sosial ehtiyaclarının ödənilməsi dövlətin sosial siyasətinin əsas diqqət mərkəzindədir və dövlətin sosial aktivlik sahəsi təhsil, səhiyyə və sosial müdafiə, sosial-mədəni fəaliyyətlər, sənət, idman, gənclər siyasəti, sosial təminat və sosial müdafiəni əhatə edir. Bu bölgələrin inkişafı ictimai və maddi istehsalın artımına da aktiv təsir göstərir və daha çox dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilir. Nəticə etibarilə sosial sahələrin inkişafı dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətini tənzimləyərək dövlətin sosial funksiyasının reallaşmasına xidmət edir.

Bütün bunlar onu göstərir ki, dövlətin sosial siyasətinin maliyyə dəstəyinin yaxşılaşdırılması hər zaman dövlətin diqqət mərkəzində olub və digər mənbələrlə yanaşı, dövlət büdcəsindən bu məqsədlərə ayrılan vəsaitin həcmi hər il artır. Buna görə də müasir dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təminatında büdcənin rolunu artırmaq və sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəmək üçün ayrılan büdcə vəsaitlərinin məqsədyönlü, iqtisadi və səmərəli istifadəsi ilə bağlı araşdırmalar aparmaq xüsusilə vacibdir. Bu baxımdan seçdiyim magistr tezisinin mövzusunun aktual mövzulardan birinə həsr olunduğunu söyləmək olar.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Dissertasiyalarda öyrənilən bir çox nəzəri və praktiki problemlər ölkəmizdə aparılan tədqiqat işlərində geniş əks olunur və müzakirə edilir. Azərbaycanda maliyyə və büdcə siyasəti, büdcə xərcləri, dövlətin sosial siyasəti və maliyyə təminatı üzrə bir sıra elmi işlər, dərslik və dərs vəsaitləri yazılıb, dəyərli tədqiqatlar aparılıb.

Müasir dövrdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf tendensiyaları dövlətin sosial siyasətinin maliyyə təhlükəsizliyi məsələlərinin kompleks şəkildə öyrənilməsi və dissertasiya mövzusunun seçilməsi zərurətini meydana çıxarmışdır.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri: Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması, regionların dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi dövlət sosial siyasətinin prioritetlərinin saxlanılmasını, əhalinin sosial tələbatının daha yaxşı ödənilməsini və büdcə ayırmalarının artırılmasını tələb edir. Buna görə də tədqiqatın əsas məqsədi dövlət sosial siyasətinin maliyyələşdirilməsinin cari vəziyyətini əks etdirən statistik və hesabat məlumatlarını sistemli şəkildə öyrənmək,

əhalinin sosial-mədəni tələbatlarının səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi üçün dövlət tərəfindən görülən tədbirlər sistemini araşdırmaq və dövlət büdcəsinin rolunu artırmaqdır.

Bunun üçün dissertasiyanın əsas vəzifələrindən biri son illər ölkədə sosial siyasətin müxtəlif istiqamətlərinin inkişafını əks etdirən göstəricilər sisteminin mütəmadi olaraq öyrənilməsi və əhalinin maliyyə təminatının daha da yaxşılaşdırılmasında büdcənin rolunun müəyyən edilməsidir.

Tədqiqat işinin obyektı və predmeti: Dissertasiyanın predmeti müasir dövrdə dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət və onun maliyyə təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemidir.

Araşdırmanın məqsədi təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat və digər sosial-mədəni müəssisə və təşkilatlar üçün büdcə xərcləri sistemi və dövlətin sosial funksiyası sahəsinə daxil olan digər predmetlərin təhlil edilməsidir.

Tədqiqatın metodları: Dissertasiyanın tədqiqi zamanı analiz - sintez, qrafik, orta və nisbi kəmiyyətlər eləcə də induksiya - deduksiya metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Nazirlər Kabinetinin məlumat bazası əsasında iqtisadiyyat, sosial siyasət və digər müvafiq sahələrdə qəbul etdiyi fərmanlardan, sərəncamlardan, qərarlardan və digər metodik göstərişlərdən, elmi fəaliyyətlə məşğul olan alimlərin elmi əsərlərindən (monoqrafiya, elmi məqalə), habelə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində digər iqtisadi ədəbiyyat (kitablar, dərsliklər və s.) ibarət normativ hüquqi aktlar.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası: Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunlarını, hökumətin qərar və sərəncamlarını, digər normativ hüquqi aktları, habelə əhalinin sosial vəziyyətinin statistik qiymətləndirilməsini öyrənən Azərbaycan və bir sıra xarici iqtisadçıların elmi işlərini təşkil edir. Tədqiqatda vaxt sıralarının, orta və nisbi kəmiyyətlərin, qrafiklərin, korrelyasiya-reqressiya metodunun və s. analizi kimi statistik metodlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Ölkəmizdə sosial siyasətin necə həyata keçirilməsi barədə bir kitab və ya jurnal axtarışı həyata keçirdim, buna baxmayaraq

lazımı nəticəni əldə etmək mümkün olmadı. Bu baxımdan, tədqiqat bazası qeyri-kafi və nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlara malik ola bilər.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Azərbaycanda sürətli sosial-iqtisadi inkişaf kontekstində sosial siyasətin maliyyələşdirilməsinin cari vəziyyətinin tədqiqi və dövlət büdcəsindən sosial siyasətin bir hissəsi olan müxtəlif sahələrin maliyyələşdirilməsinin sistemli tədqiqi əsasında sosial məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlərin səmərəli istifadə üsullarının müəyyənləşdirilməsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiyada irəli sürülən təklif və tövsiyələr təhsil, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat və digər sosial-mədəni sahələr üzrə xərclər smetası tərtib edilərkən nəzərə alınan dövlət sosial siyasətinin həyata keçirilməsi üçün büdcə vəsaitlərinin məqsədyönlü və səmərəli istifadəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Bu, maddi və maliyyə normalarının daha realist tərifinə müsbət təsir göstərə bilər.

I FƏSİL. DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLUNUN ÖYRƏNİLMƏSİ VƏ BU ROLUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ ÜÇÜN APARILMIŞ TƏDQİQATLAR

1.1. Sosial xərclərin proqnozlaşdırılması sahəsində mümkün problemlərin beynəlxalq təcrübə kontekstində təhlili

Dövlətin sosial funksiyası özünü sosial siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində göstərir. Sosial siyasət inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq dünyanın bütün ölkələrində cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş dövlət siyasətinin vacib hissələrindən biridir. Sosial siyasətin mahiyyəti ayrı-ayrı sosial qruplara, eləcə də cəmiyyətin bütün sosial qruplarına mənsub şəxslərə həyat səviyyələrini yüksəltmək və sosial həyatda iştirak etmək üçün iqtisadi stimullar formalaşdırmaq üçün şərait yaratmaqla müəyyən edilir. İqtisadi inkişaf baxımından sosial siyasət cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynayır. Birincisi, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə, vətəndaşlar üçün milli gəlir artdıqca əlverişli sosial şərait yaradılır, sosial müdafiə güclənir və digər tərəfdən əhalinin sosial vəziyyəti yaxşılaşdıqca əmək məhsuldarlığı artır.

Sosial həyat islahatı təkcə cəmiyyətin idarəetmə mexanizminə deyil, həm də fərdlərin, işçi qruplarının, siniflərin, millətlərin, müxtəlif sosial və peşə qruplarının və əhalinin mürəkkəb mənafelərinə böyük təsir göstərir. Fərd və cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətinə təsir edən amillər arasında fərdin mənafelərinin, hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin edən xüsusi bir yer dövlətin sosial siyasətinə və müxtəlif populyasiyalarla bütün sosial müdafiə infrastrukturuna aiddir. Sosial siyasət və sosial müdafiənin dialektik qarşılıqlı təsirində insanların ehtiyac və maraqlarının, ortaqlıqlarının və ziddiyyətlərinin şüurlandırılması və təmin edilməsi mövcuddur.

Sosial siyasətin mərkəzi subyekti dövlətdir. Dövlətin ayrılmaz bir xüsusiyyəti (simvolu) insanlara güc, qanun vasitəsi ilə insanların həyatına, cəmiyyətdəki davranışlarına müəyyən təsir göstərmək imkanı və qabiliyyəti verən gücdür.

Böyük sosial qrupların və siniflərin mənafələrinə toxunan və dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli hər hansı bir sosial problem siyasi xarakter daşıyır və hakimiyyətin fəaliyyət xüsusiyyətlərindən asılı olaraq meydana çıxıb bilər. Siyasətin ən vacib cəhətlərindən biri onun sosial qrupların və bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarının və iradəsinin ümumiləşdirilməsi, inteqrasiyası kimi çıxış etməsidir (Ələkbərov Ə.Ə. 2015: s.45).

Sosial siyasət dövlətin daxili siyasətinin vacib hissəsidir. Sosial siyasət dövlətin sosial proqramlarında ifadə olunur və praktik olaraq həyata keçirilir, cəmiyyətdəki münasibətləri əsas sosial qrupların maraqları vasitəsi ilə tənzimləyir. Məlumdur ki, maddi cəhətdən davamlı olmayan və iqtisadi cəhətdən qorunmayan hər hansı bir sosial proqram sadəcə bir bəyanatdır. Bu mənada məzmunu və vəzifələri ilə əlaqəli sosial siyasətlər iqtisadiyyatda ikinci dərəcəli yer tutur. Lakin maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafındakı təsiri və əhəmiyyəti, ictimai inkişaf kursu ikinci dərəcəli sayıla bilməz.

Sosial sahədə cəmiyyətin iqtisadi fəaliyyətinin nəticələri aşkarlanır və qiymətləndirilir, səmərəliliyi, insanların maraq və ehtiyaclarına cavab vermə qabiliyyəti yoxlanılır.

Sosial sahədə dövlət siyasətinin humanizm dərəcəsi əks olunur. Nə qədər güclü olsa da, sosial inkişaf istiqamətinin humanist təməli və humanist mənası daha qabarıq görünür.

Nəhayət, sosial siyasət olmadan insan fəaliyyətini davam etdirmək və ictimai inkişafın və iqtisadi uğurun istehsal gücünün əsas və mərkəzi elementi olan yaradıcı başlanğıcı stimullaşdırmaq mümkün deyil.

Sosial siyasət məzmununa, formalarına, hazırlanması və həyata keçirilmə metodlarına tələblərin mahiyyətini əks etdirən aşağıdakı prinsiplər sistemində əsaslanır:

- humanizm, sosial ədalət;
- sistemləşdirmə, davamlılıq;
- sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün məqsəd və imkanların tarazlaşdırılması (vaxta və mənbələrə görə);

- açıqlıq - cəmiyyətin bütün qrupları və təbəqələrinin sosial siyasət məsələləri ilə bağlı fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək - güc və ictimaiyyət arasında “əks əlaqə” olması;

- sosial siyasətin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində demokratiya (qlobal ictimai-siyasi həll layihələrinin açıq müzakirəsi, sosial yeniliyin vacib məsələlərinin hərtərəfli ictimaiyyətə açıqlanması);

- sosial siyasətin həyata keçirilməsinə ictimai nəzarət;

- əhalinin sosial müdafiəsi, əhalinin ən həssas və aztəminatlı təbəqələrinə sosial yardımın gücləndirilməsi üçün məqsədyönlü tədbirlər.

Sosial siyasətin məzmunu, hədəfləri və narahatlıqları bir qədər sərbəst, amma sıx əlaqəli xüsusiyyətlər sistemində yaranır.

Ən vacib olanlar:

- cəmiyyətin sosial qruplarının və təbəqələrinin, onların ayrı-ayrı üzvlərinin maraqlarını ifadə etmək, qorumaq, uyğunlaşdırmaq;

- sosial sahədə sosial münaqişələrin optimal həlli, vətəndaşlarla dövlət arasında “dialoq” un həyata keçirilməsi;

- əhalinin müxtəlif təbəqələrinin inteqrasiyası, ümumi sosial sistemin qorunması, sabitlik və qayda;

- proqnoz;

- əhalinin sosial müdafiəsi;

- sosial idarəetmə

Bu funksiyalarla sosial siyasətin əsas predmeti olan ictimai münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilir və cəmiyyətin sosial inkişafı idarə olunur.

Sosial siyasətdə nisbətən ödənişsiz iki təməl struktur mövcuddur:

a) Mallar, mənzil xidmətləri və sosial infrastruktur, məşğulluq, xüsusi gəlir, tədbirlər, maddi bazanın genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi tədbirləri, Səhiyyə, Təhsil, Mədəniyyət və yaşayış fəaliyyətinin təbiətindəki dəyişikliklər daxil olmaqla geniş mənada Sosial Siyasət vətəndaşların və iş şəraitinin cəmiyyət üzvlərinin həyatının bütün aspektlərini əks etdirir. Çünki tərkibindəki humanizm bu sahədə ortaya çıxır.

b) Dövlətin sosial siyasətinin ən vacib məsələsi ailənin möhkəmləndirilməsidir. Sağlam bir mənəvi və psixoloji atmosfer, yüksək ailə və evlilik mədəniyyəti cəmiyyətin bu nüvəsini (Ailəni) şəxsiyyətini formalaşdırmaq, sağlamlığını qorumaq və gücləndirmək üçün əhəmiyyətli bir sosial quruma çevirir.

Sosial siyasətdə mühüm yer sosial ədalətin təmin olunması problemdir. Bu, xalqın real gücünün qorunması, bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi, əlillik, xəstəlik və yoxsulluq hallarında sosial təminatdır.

Yoxsulluq yalnız pul və əmlak çatışmazlığı deyil. Bu, ilk növbədə vacib yaşayış şərtlərindən - ev, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və s. əlçatmazlıqdır. Regional səviyyədə sosial siyasətin ən vacib məsələlərindən biri məhdud maliyyə və maddi ehtiyatlardan səmərəli istifadə üçün yeni, daha təsirli (təsirli) mexanizmlərin hazırlanmasıdır.

Sosial siyasətin əsas məqsədi ictimai münasibətlərin qarşılıqlı təsiri, təşkilati və iqtisadi, elmi, texniki və mənəvi və hüquqi tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi yolu ilə siyasi sabitliyi və vətəndaş həmrəyliyini təmin etməkdir.

Sosial təminat sistemində çalışan işçilərin peşəkarlığı, mövcud problemləri müəyyənləşdirmə, qiymətləndirmə və təhlil etmə qabiliyyəti və müsbət dəyişiklik proqramı hazırlamaq vacibdir. Dövlətin sosial siyasətinin müəyyən bir hədəfə istiqamətlənməsi sosial müdafiənin məzmunu və təşkilati əsaslarıdır. Sosial siyasət sosial müdafiədə mühüm metodoloji rol oynayır (Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. 2015: s.67).

Sosial siyasət cəmiyyətdəki ehtiyac və maraqlarını reallaşdırmaq istəyən insanların sosial müdafiəsinin praktik təşkilatı şəklində və istiqamətində dinamik bir fəaliyyətdir. Dövlət idarəetmə strukturları qanunların və tənzimləyici hüquqi tənzimləmələrin gücündən istifadə edərək sosial siyasətlərin zaman və məkanda dəyişən insan həyat şərtlərinə uyğunlaşdırılması üçün ilkin şərtlər yaratmağa çalışırlar. Bu yanaşma siyasəti yalnız etibarsız edir və cəmiyyətin inkişafına mane olur. Nəticədə insanların maraqlarına və ehtiyaclarına birbaşa təsir edən sosial siyasət gerçəkliyi problemi hər kəsin taleyində əks olunur və həyat şəraitində həm yaradıcı, həm də dağıdıcı potensiala malikdir.

Təcrübə göstərir ki, sosial, peşə, milli, cins və yaş qruplarının maraq və ehtiyaclarının araşdırılması mürəkkəb, ziddiyyətli bir prosesdir. Fərqli əhali qruplarının həyat ehtiyaclarını, şərtlərini və həyata keçirmək imkanlarını nə qədər dərindən araşdırıb başa düşsəniz, sosial siyasətdə bir o qədər dəqiq və tam ifadə olunaraq uğurla nəzərə alınabilir. Əhalinin sosial müdafiəsini keyfiyyətcə yeni bir səviyyəyə qaldırmaq üçün bu, ənənəvi tədbirlərdən kənar bir qaynaq olmalıdır. Bu mənbənin formalaşması bazar iqtisadiyyatı tərəfindən həyata keçirilməlidir. Bazar iqtisadiyyatına keçidin ilk mərhələsində ölkə əhalisinin əksəriyyətinin yaşayış səviyyəsinin qaçılmaz azalması ölkədə sosial gərginliyə səbəb oldu. Lakin respublikada yeni bir ictimai quruluş yarandığı 1995-ci ildən bəri bu gərginlik onsuz da azalmağa meyllidir. Buna bəzi bölgələrdə yerli olaraq baxmaq olar.

Əlbəttə bir sosial dövlət qurmaq bir günün işi deyil. “Sosialist inkişafı” aşağı həyat səviyyəsi olan bir ölkədən dövlətə və firavan sosial ölkəyə keçid çox mürəkkəbdir. Bununla birlikdə, vətəndaşların sosial hüquqlarını poza bilməzsiniz. Bir neçə il əvvəl maaşların vaxtında verilmədiyini vaxtla qarşılaşdıq (1991-1994). İndi bu proses tamamilə ləğv edildi.

Sosial siyasətin əsas istiqamətləri bunlardır:

- ümumi gəlir siyasəti məsələləri;
- ödəniş siyasəti;
- sosial tərəfdaşlıq;
- sosial sığorta;
- işçilərin qorunması və vətəndaşların işləmək hüquqlarının qorunması;
- məşğulluq siyasəti;
- demoqrafik siyasət.

Əlillərin və aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsi sahələri aşağıdakılardır:

- pensiya;
- sosial yardım;
- əhaliyə sosial xidmətlər.

Fərdi əhalinin (qaçqınlar, ekoloji fəlakət ərazilərinin sakinləri və s.) sosial müdafiəsinə aşağıdakılar daxildir:

- immiqrasiya siyasəti;
- məcburi köç;
- xaricdə, xarici ölkələrdə iş miqrasiyasında olan vətəndaşlarımızın maraq və hüquqlarının qorunması;
- Keçid dövründə cəmiyyətin strukturlaşdırılması üçün əsas kimi orta təbəqənin formalaşması siyasəti.

Bir neçə spesifik sosial siyasət səviyyəsi var: mərkəzi (dövlət), regional və yerli. Beləliklə, regional sosial siyasət bölgənin iqtisadi inkişafı, milli-etnik, tarixi-mədəni və bazar iqtisadiyyatına inteqrasiyasının digər xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Yerli səviyyədə sosial siyasət, əhalinin spesifik problemlərinin və bölgədəki fərdlərin problemlərinin həlli siyasətidir.

Hər bir ölkənin sosial siyasəti həmişə tarixən spesifik olmuşdur. Bu, cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən, geosiyasi mövqeyindən, mövcud sosial-iqtisadi və siyasi münasibətlərin təbiətindən və xalqlarının milli-tarixi mədəniyyət növündən irəli gəlir (Xankişiyev B.A. 2005: s.89).

Səhiyyə siyasətinin əsas məqsədi sağlamlıq xidmətləri və həyat üçün sanitariya və epidemioloji şərait yaratmaqdır. Əsas sağlamlıq siyasətinin həyata keçirilməsinə bir sıra təşkilati, iqtisadi, sosial, maliyyə və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir:

- əhalinin ehtiyaclarına uyğun olaraq səhiyyə xidmətlərinin inkişafı və yerləşdirilməsi, daxili struktur sağlamlıq əlaqələrinin optimal təşkili və idarə olunması və ilkin səhiyyə xidməti ilə təqib olunan səhiyyə xidməti arasında optimal əlaqə formalarının təşkili;
- əhalinin sağlamlıq hüquqlarının qorunmasını təmin edən qanunvericiliyin inkişafı;
- səhiyyə sahəsində profilaktik və reabilitasiya tədbirlərinin qarşısının alınması ilə yanaşı xəstələnmə və ölüm hallarının azaldılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- səhiyyə xidmətlərinin özəlləşdirilməsinin və pullu xidmətlərin inkişafının respublika əhalisinin həyat səviyyəsinə təsiri nəzərə alınmaqla islahatların aparılması;

- səhiyyə işinin maliyyə və maliyyə mənbələrindən səmərəli istifadə yollarını axtarın. Bir səhiyyə müəssisəsində rəqabət mühiti yaratmaq, insanların maddi vəziyyətindən və xəstələnmə dərəcəsiindən asılı olaraq seçim imkanı formalaşdırmaq zəruriyyətiindən irəli gəir. Əməyin ödənişi və əhalinin dərmanla təmin olunması, səhiyyə sektorundakı dövlət və qeyri-dövlət müəssisələri arasında sağlam rəqabətin təşkili üçün müvafiq zəmin hazırlayır.

Bir səhiyyə müəssisəsindəki pullu və ödənişsiz xidmətlərin nisbəti az gəlirli və yüksək gəlirli ailələr arasındakı nisbətə görə təyin edilməlidir.

Mənzil sosial ehtiyacların ödənilməsində vacib amildir. Mənzil tikintisi, paylanması və istifadəsinin iqtisadi və sosial problemləri bu sahədəki inkişaf siyasətidir və bu istiqamətdəki mövcud əskikliklərin aradan qaldırılmasını tələb edir. Yerli idarəetmə və fərdi mənzil payının artırılması vacibdir. Mənzil fondunda xüsusi yaşayış evləri böyüyür və sonrakı mənzil şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün mənzil bazarındakı xüsusi evlər başlanğıc kapitalı kimi istifadə edilməlidir. Mənzil xidmətlərini sahibkarların hesabına diferensial qiymətlər əsasında inkişaf etdirmək, mənzil qiymətlərini normativ baza əsasında müəyyənləşdirmək, eyni zamanda aztəminatlı ailələrə mənzil təminatını təmin etmək vacibdir. Uzunmüddətli kredit şərtlərinin yaxşılaşdırılması mənzil inkişafı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mənzil tikintisi üçün əlavə torpaq sahəsi ayrılması və mənzil tikintisi ilə məşğul olan sahibkarların investisiya, dizayn və texniki dəstəyi ilə bağlı problemləri həll etmək vacibdir. İstehsalı sürətləndirmək üçün özəlləşdirmə sürətlə baş verməlidir. Yerli büdcələr hesabına aztəminatlı ailələrin inşası və mənzilləndirilməsi təcrübəsini araşdırmaq lazımdır. Aztəminatlı ailələr üçün mənzil haqlarını minimuma endirmək və artan vergi sistemini yaşayış sahələrinə minimumdan tətbiq etmək vacibdir. İqamətgahın tikintisi və istismarı üçün müəssisə və təşkilatların, maliyyə və bank strukturlarınının kapitalından, dövlətin və xarici investorların vəsaitlərindən istifadə etmək lazımdır. Mənzil Sahəsi vəzifələrinin həlli aşağıdakı sahələrdə edilə bilər:

- mənzil inşasında və keyfiyyətli materiallarda təsirli olan layihələr, iqtisadi cəhətdən səmərəli və sosial cəhətdən məqbul olan, qabaqcıl texnologiyadan istifadə edərək xammal ilə həyata keçirilən layihələr;

- yerli tikinti materiallarından istifadə edərək yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla respublikanın müxtəlif bölgələrində fərdi mənzil tikintisinin inkişafı;

- Azərbaycanda yaradılan tikinti potensialının dövlət nəzarətinə verilməsi, mənzil sahəsindəki inhisarın aradan qaldırılması;

- tikinti materialları və mənzillərin satış qiymətinin süni inflyasiyasının qarşısının alınmasına təsir göstərir.

Mənzil və kommunal xidmətlər də sosial siyasətin istiqamətidir. Gəlirsiz dövlət xidmətlərində çalışmamaq üçün yerli və respublika büdcələrinin mənzildə rolunu azaltmaq, istehlakçılar hesabına maliyyələşdirmə prinsipinə getmək və istehsal üstünlüklərindən uzaqlaşmaq vacibdir və aztəminatlı ailələri təmin etmək üçün çalışmaq lazımdır. Mənzil və sosial islahatlar büdcədən ayrıldığı və istehlakçıların hesabına həyata keçirildiyi üçün dövlət xidmətlərinin gəlirlərdən asılılığını təmin edir, qarşılıqlı subsidiya fəaliyyətini məhdudlaşdırır və yerli büdcədəki yükü azaldır. Mənzil, istilik, su, qaz və digər yaşayış xidmətlərində azalma olmalıdır. (Qurbanova T.T. 2016: s.56).

Beləliklə, sosial siyasət aspektlərinə baxaraq aşağıdakı vəzifələrin aktual olduğu aşkar edildi. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində sosialyönümlü siyasətin əsas cəhətlərini əsaslandırmaq, onun necə həyata keçiriləcəyini seçmək və ölkədə islahat proqramının konkret mexanizmlərini elmi qiymətləndirmək və qərar qəbul etmə prosesinin uyğun olmasını təmin etmək lazımdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafındakı “sosial gərginlik, sosial yük”, onun perspektivli inkişafı, demoqrafik dəyişikliklər, təbii artım, qaçqın və köçkünlərin reallığı, işsizlik, miqrasiya problemləri və bu istiqamətdə real həllərin obyektiv səbəblərinin araşdırılması və ayrı-ayrı dövlət proqramları və mexanizmlərinin həyata keçirilməsi vacibdir.

Azərbaycanın milli, mənəvi və demoqrafik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq məşğulluq, yaşayış səviyyəsi və yoxsulluğun aradan qaldırılması ilə birlikdə orta

gəlirli ailələrin ümumi əhalidəki payının artırılması və iqtisadi tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Sosial siyasətin həyata keçirilməsinin kompleks mexanizmi onun məqsəd və vəzifələrinə çatmağı hədəfləməlidir. Bu mexanizmin quruluşu belədir:

- sosial siyasət məsələsi - ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə uyğun amillərlə təmsil olunan dövlət;
- siyasi partiyalar, ictimai-siyasi hərəkatlar və digər qeyri-hökumət təşkilatları;
- sosial siyasətin obyektı - fərqli mənalar daşıyan və cəmiyyətdə müxtəlif formalarda təzahür edən sosial proseslər;
- məsələlərin və sosial siyasət obyektlərinin əlaqələrini tənzimləyən tənzimləyici və hüquqi fəaliyyətlər sistemi.

Xüsusi problemləri həll edərkən bu quruluşa digər elementlər əlavə olunur. Bu amillərdən ən əsası sosial təminatdır.

1.2. Sosial xərclərin həlli məqsədilə atılmış addımların təhlili

Dövlətin sosial siyasəti, sosial müdafiə, təhsil, xalq sağlamlığı, gənclər siyasəti və Azərbaycan Respublikasında əhalinin digər sosial-mədəni ehtiyacları sahələrində fəaliyyət göstərir. Müasir dövrdə əhalinin sosial ehtiyaclarını ödəmək, təhsilini yaxşılaşdırmaq, səhiyyə xidmətlərini yaxşılaşdırmaq, vətəndaşların sosial müdafiəsini və sosial təminatını gücləndirmək, cəmiyyət üzvlərinin mədəni ehtiyaclarını daha çox ödəmək dövlətin vacib bir funksiyasıdır.

Əhalinin sosial-mədəni ehtiyaclarını ödəmək dövlətin sosial siyasətinin əsas diqqət mərkəzindədir və maddi dəstəyi əsasən dövlət büdcəsindən gəlir. 2014-cü ilin əvvəlindən bəri Azərbaycanın əmək qabiliyyətli əhalisinin təxminən 20-24 faizi sosial infrastruktur sahəsində çalışan dövlət sosial siyasətinin həyata keçirilməsində birbaşa iştirak etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əhalinin sosial-mədəni ehtiyacları hər il artır və nəticədə həm sosial sahənin inkişafı, həm də ölkədə sosial infrastrukturun sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün vəsait ehtiyacının artması ilə nəticələnir. Ölkədə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, elm, əhalinin sosial müdafiəsi və sosial təminatı, digər

sosial-mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün ayrılan büdcə vəsaitlərinin həcmi ildən-ilə artır (Willem A. 2015: p.93).

Azərbaycan Respublikasında dövlət sosial siyasəti çərçivəsində təhsil, səhiyyə, sosial-mədəni fəaliyyətlər, incəsənət, idman, gənclər siyasəti, sosial təminat, sosial müdafiə və digər tədbirlər dövlətin sosial fəaliyyət sahəsini və icra orqanlarını təşkil edir. Mərkəzi və yerli özünüidarəetmənin sosial siyasət sahəsindəki fəaliyyətləri Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq tənzimlənir və istiqamətləndirilir. Dövlətin sosial siyasəti bütün dövlət orqanlarının və dövlət idarəçiliyinin ictimaiyyətlə əlaqələr sahəsindəki fəaliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycanda iqtisadi siyasətin sosial mahiyyəti ölkəmizin müstəqillik əldə etdikdən sonra demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyması deməkdir. Prezident İlham Əliyevin 7 dekabr 2015-ci il tarixdə imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il Dövlət Büdcəsi” Qanununun tətbiqi haqqında fərmanında da göstərildiyi kimi, 2016-cı il dövlət büdcəsi dövlət büdcəsi ilə eyni sosial xarakter daşıyır.

Təhsil, elm, səhiyyə, sosial müdafiə, sosial təminat, sosial və mədəni fəaliyyətlər, mədəniyyət və incəsənət, idman, gənclər siyasəti və s. dövlətin sosial siyasətinin və sosial fəaliyyətinin əsas sahələri və komponentləridir. Bu sahələrdə, o cümlədən qeyri-istehsal sahəsində maddi istehsal olmasa da, maddi istehsalın inkişafına aktiv təsir göstərir. Buna görə də dövlət sosial-mədəni sahənin və sosial infrastrukturun davamlı inkişafına böyük əhəmiyyət verir.

Azərbaycan Respublikasında dövlətin hazırkı vəziyyəti dövlət büdcəsindən təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət, digər sosial-mədəni fəaliyyətlərin inkişafı və sosial müdafiənin daha da gücləndirilməsi üçün böyük miqdarda vəsait ayırır.

Azərbaycanın xərclərin tənzimlənməsində əsas və nəzarət hissəsini öz üzərinə götürən dövlət xərcləri planı, ölkənin yaxın və qaldırılmış son taleyinə yönəldilmiş deduktiv əsaslı inkişaf metodundan asılıdır.

Prezident İlham Əliyev qloballaşan dünya iqtisadiyyatında baş verən dövrləri, onların Azərbaycana təsirini qərəzsiz olaraq qiymətləndirdi, maliyyə yaxşılaşdırılması tapşırıqlarının səmərəli icrası üçün dəqiq tədbirlər irəli sürdü və ölkədə qurulan əsas kursun icrası üçün güclü bir icra vasitəsi yaratdı. İndiyə kimi

2014-2018-ci illər üçün yerli maliyyə yaxşılaşdırma proqramının üçüncü ili böyük təsirli şəkildə həyata keçirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının maliyyə və dinamik şəkildə yaxşılaşması və xərclərdəki artım bütün sahələrdə, xüsusən də sosial-mədəni ehtiyacların toplanmasında öz hissəsini yaratmağı vacib etmişdir. İndidən etibarən, dövlətin sosial potensialının pul tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması və əhalinin sosial-iqtisadi ehtiyaclarının toplanmasında xərclər planının işinin artırılması vacib məqamlardan biri kimi diqqət mərkəzindədir.

2015-ci ildə sosial təlimlərin maliyyələşdirilməsinə ehtiyac formalaşdı və bu ehtiyac tənzimlənən dövlət proqramları vasitəsilə tamamilə yerinə yetirildi. 2015-ci ildə sosial-iqtisadi təlimlər üçün dövlət maliyyə planından 5.7 milyard manat ayrılıb ki, bu da büdcə xərclərinin 31.9 faizinə bərabərdir.

10 yanvar 2016-cı il tarixində Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Nazirlər Kabinetinin bir toplantısı 2015-ci ilin maliyyə nəticələrinə istiqamətlənmişdir. Prezident toplantıdakı çıxışında aşağıdakı fikirləri mürəzə edərək sözə başladı: “Sosial layihələrin təşkili ölkəmiz üçün mümkün qədər əhəmiyyətlidir. Nəzərdə tutulmuş 2500 məktəb əvvəlki onillikdə tikintisi başa çatdırılıb xalqın istifadəsinə verilmişdir və hazırkı dövrdə bu iş uğurla davam etdirilir. 2015-ci ildə isə 59 rifah idarəsi tikilib təmir edildi. Beş nəhəng olimpiya tikilisi uğurla başa çatdırıldı. Bu büdcə vəsaitlərinin olub-olmamasından asılı olmayaraq həyata keçirilməsi vacib olan mühüm sosial-iqtisadi məsələlərindən biridir və sosial çərçivənin yaxşılaşdırılması üçün vacib tədbirləri görürük və buna görə Azərbaycanda bütün dost layihələrə meyl göstəririk (“Xalq” qəzeti, yanvar 2016-cı il).

Qabaqcıl təhsil təşkilatlarını saxlamaq xərcləri təlim xərclərində əhəmiyyətli bir hissəni öz üzərinə götürür. 2015-ci ildə qabaqcıl təhsilin maliyyələşdirilməsi üçün 57,2 milyon manat ayrılmışdır ki, bu da məktəb təhsilinin maliyyələşdirilməsi üçün təyin edilmiş aktivlərin 3,7 faizini təşkil edir.

Dövlətin diqqət və qayğısı sayəsində son zamanlarda təlimlər əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyiş əldə etdi. Son illər ərzində ölkədə 1600-dən çox yeni məktəb

binası tikilib istifadəyə verilmişdir. Diqqət yetirmək lazımdır ki, Heydər Əliyev Fondunun məktəb inkişafında qeyri-adi bir işi var. Son vaxtlar Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın fəaliyyəti ilə bağlı həyata keçirilən layihələr daxilində təxminən 300 yeni məktəb tikilib, 47 məktəb və uşaq bağçası yenilənib və müasir avadanlıqlarla təchiz olunub.

Ölkədəki tibbi xidmətlərin yaxşılaşdırılması və ümumi rifahın təmin edilməsi səbəbindən dövlətin diqqət və qayğısı, bu məkanda nəzərdə tutulmuş xərc vəsaitləri hər il inkişaf edir.

Əhəmiyyətli dövlət proqramlarına uyğun olaraq əhaliyə verilən klinik faydalar sahəsində diqqətəlayiq işlər görülmüşdür. Tibbi yardım üçün bölüşdürülən xərclər il ərzində 6,4% artaraq 708,0 milyon manata qədər artmışdır. Yüksək ehtiyacları qarşılayan klinik təməllərin qurulması üzərində çalışmalar davam etdirildi, 2015-ci ildə 13 dövlət layihəsi və tədbirinin maliyyələşdirilməsinə 161,0 milyon manat xərcləndi.

Rifah istehlakının 98,1 milyon manatı və ya 14,6% -i poliklinikaların və ambulatoriya mərkəzlərinin saxlanmasına, 329,7 milyon manatı və ya 49,3% -i təcili yardım klinikalarının dəstəklənməsinə, 4,9 milyon manatı tibbi yardımın tətbiqi müayinəsinə, 232,3 milyon manatı və ya 34,7 faizi əlaqələndiriləcəkdir digər rifah idarələrinə.

2015-ci ildə mədəniyyət, sənətkarlıq, media, gənclər strategiyası və faktiki təhsil üçün maliyyə planından 348,3 milyon manat paylanmışdır ki, bunun da 258,9 milyon manatı və ya yüzdə 74,4-ü birləşdirilmiş istehlaklar, 89 milyon manatı və ya 25,6% -i yaxınlıqdakı maliyyələşdirmə hesabına təmin edilmişdir.

2015-ci il dövlət maliyyə planı, əlavə olaraq, dövlət orqanının sosial radikalizm xəttinin geri dönməzliyini və sağlamlığını göstərir. Dövlət orqanının əsas strategiyası sakinlərin sosial vəziyyətini inkişaf etdirmək olduğundan bu məsələ hər il dövlət maliyyə planında ehtiyac kimi qəbul edilir. Sosial istehlakların xərcləmə planındakı hissəsi 31% (və ya 5752.0 milyon manat, bu da 2014-cü il maliyyə planından təxminən 5.0 faiz çox) idi.

Mədəniyyət, sənətkarlıq və geniş rabitə istifadəsi hissəsi 0,2% artaraq 1,7% -ə qədər artmışdır. 2021-ci ildə əhalinin hökumət yardımını yaxşılaşdırmaq və sosial təhlükəsizliyi gücləndirmək üçün düşünülmüş kursun davam etdirilməsi ehtiyaclardan biri olacaqdır. Bu öhdəliklərə uyğun olaraq, təlim, rifah, mədəniyyət, gənclər və idman, bağçılıq, mühafizə və qanun tətbiqetmə idarələrində subvensiya və pul yardımı alan nümayəndələrin və dövlət işçilərinin dərəcələrini ödəyirlər. 2021-ci ildə dövlət xərcləmə planı və qanunla icazə verilən ən aşağı əmək haqqının artırılmasına vurğu ediləcək.

Zəruri sosial müavinətlər və pensiyalar, o cümlədən yaş, əlillik, ailə başçısının itirilməsi, uşağın doğulması, əlil uşaqlar, 18 yaşınadək uşaqlar, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, şəhid uşaqları, müharibə əliliyi olan uşaqlar, radiasiya qəzaları nəticəsində zərərçəkənlərə verilən müavinətlər, müharibə veteranlarına verilən müavinətlər, dəfn mərasimləri üçün müavinətlər, məcburi köçkünlərə verilən müavinətlər, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şəhid ailələrinə, müharibə əlillərinə və adına şəxslərin minimum əmək, pensiyaları, təhsil sistemində təhsil alan tələbə və doktorantlar üçün ödənişlər və s. 2015-ci ilin dövlət büdcəsindən 340 milyon manatdan çox vəsait göstərilən əmək haqlarının və sosial ödənişlərin artırılmasına xərclənib.

2015-ci ildə büdcənin sosial yönümlü olması prioritet qaydada saxlanılmış və büdcə xərclərinin 31,9% - i və ya 5665,9 milyon manat sosial məqsədlərə, o cümlədən əməyin ödənilməsi, pensiya və sosial ödənişlər, dərman, qida məhsulları və s. Fondu 488,0 milyon manat və ya 2014-cü ildə olduğundan 3,4% çoxdur.

Prezident İlham Əliyevin əhalinin sosial müdafiəsi və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, xalqın rifah halının daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində dəyişməz kursuna uyğun olaraq 2015-ci ildə dövlət büdcəsindən sosial müdafiəyə və sosial təminatla 1857,0 milyon manat vəsait xərclənmişdir.

Əlavə olaraq, sosial sığorta və dövlət xərcləri ehtiyatından 378,0 milyon manat, o cümlədən dövlət maliyyə planının cari və kapital istehlakından 228,0 milyon manat, Dövlət Neft Fondunun mühacirlərin və sosial təminat üçün maliyyə planından 150,0 milyon manat ayrılmışdır. Məcburi köçkünlərin həyat mühitlərinin

davam etdirilən yaxşılaşdırılması tədbirləri də sosial kursun mühim tərkib hissəsidir

Göründüyü kimi, ölkəmizdə iqtisadiyyat tərəqqi etdikcə, xalqın əmək haqqı genişləndikcə, dövlətin sosial tənzimlənməsini dəstəkləmək üçün maliyyə planından ayrılan aktivlərin ölçüsü sakinlər üçün müsbət sosial şərtlərin formalaşması üçün əhəmiyyətlidir. (Allen R., Tommasi D. 2011: p.54).

1.3. Sosial xərclərin ictimai təsirinin qiymətləndirilməsi üçün mövcud yanaşmalar

Dövlətin sosial siyasəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi şərtlərinin tənzimlənməsinə yönələn bir sıra tədbirlərdən ibarətdir. Gəlir bərabərsizliyini azaltmaq, bazar iqtisadiyyatı daxilində gəlir və sabitlik baxımından cəmiyyət üzvləri arasındakı fərqi azaltmaq, iqtisadi fəaliyyət iştirakçıları arasındakı ziddiyyətləri azaltmaq və cəmiyyətdəki sosial qarşıdurmaları aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Bazar iqtisadiyyatı sistemində mülkiyyət sahəsində mövcud bərabərsizlikləri aradan qaldıran və əhalinin bütün təbəqələri üçün eyni başlanğıc şərtlərini təmin edən sosial siyasətlər vasitəsilə sosial prinsiplər həyata keçirilir.

Dövlətin sosial siyasəti ilə cəmiyyətin iqtisadi inkişafı arasında bir əlaqə var. Birincisi, İqtisadi İnkişaf Məqsədləri birbaşa və ya dolay yolla sosial siyasətə yönəlmişdir. İqtisadi fəaliyyətin cəmiyyətin bütün üzvləri üçün əlverişli bir yaşayış mühiti yaratmaq məqsədi ilə həyata keçirildiyi aydındır. İkincisi, sosial siyasət sahəsindəki bir çox problemin həyata keçirilməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi üçün mövcud olan iqtisadi mənbələrdən asılıdır. Üçüncüsü, sosial siyasətlər iqtisadi böyümədə əhəmiyyətli bir amil kimi qəbul edilə bilər. İqtisadi inkişaf insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına təsir göstərmirsə, insanların istehsalata marağı, işçi qüvvəsinin keyfiyyəti azalır və cəmiyyətdə sosial gərginlik artır (Ayanoğlu A. 2016: s.87).

Sosial siyasətin mahiyyəti və məzmunu dövlətin sosial proseslərin idarə olunmasına müdaxilə səviyyəsindən də asılıdır. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkələrdə

dövlətin mövcud bütün sosial siyasətlərini iki qrupa bölmək olar. Birinci qrup şərti olaraq qalan prinsiplərə əsaslanan sosial siyasətlərin tam həyata keçirə bilmədiyi funksiyaları yerinə yetirir. Bu daha çox məhdud miqyası və əhatə dairəsi olan passiv və kompensasiyaedici (bərpaedici) sosial siyasətdir. Bu cür sosial siyasətlərin nəzəri əsasları liberal bazar iqtisadiyyatı modelinin ideyaları əsasında qurulmuşdur. Belə bir seçimin tipik bir nümunəsi Amerika bazar modelidir.

Sonrakı toplantı Korporativ Sosial Siyasət adlanır. Burada dövlətin sosial strategiyası əhaliyə sosial yardım təklifində əhəmiyyətli bir rol oynayır və özəl fondların tənzimlənməsindən daha güclü bir vasitədir. Bu yenidən bölüşdürmə strategiyasıdır. Düşüncə ilə Sosial Demokratların fəlsəfəsi belə bir yanaşma tərzini təsir edir. Bunun adı bir nümunəsi hökumətin yardım dövlətinin İsveç modelidir.

İki toplantı arasındakı ziddiyyət açıq elementlərə deyil, bunlar arasındakı mövcud nisbətlərə, sosial dairədəki dövlət şəfaətinə və mənimsəmə qarşılıqlı fəaliyyətindəki əməkdaşlığa əsaslanır.

Bütün bazar iqtisadiyyatlarında sosial tənzimləmələr bu iki toplantı arasındadır. Skandinaviya xalqlarının sosial tənzimləmələri daha çox dərəcədə sosial populyarlığa əsaslanan bir model olsa da, liberal komponentlər bu xalqlarda dövlətin sosial strategiyasında əlavə olaraq istifadə olunur. Hər bir Avropa ölkəsində sosial cəhətdən təşkil olunmuş bazar iqtisadiyyatı həm liberal, həm də sosial səs əsaslı təsirləndiricilər yaradır.

Azərbaycan Respublikası da daxil olmaqla bir çox xalqlarda fəvqəladə vəziyyət olmadan, yeni pul bölgələri üçün əsaslı bir sosial çərçivə yaratmadan, müxtəlif növ pul əmlakı və maliyyə dizaynlarının adı işinə, hadisələrin sosial dönüşünə və cəmiyyətin sağlamlığına zəmanət vermək çətinidir. . Sosial hökumət yardımının pul kvintessensiyası, dövlətin təşkili ilə əlaqəli çoxsaylı seqmentlərin ümumi görünüşüdür.

Əldə olunan əmək haqqı səviyyəsinə və əmək bazarının vəziyyətinə, cəmiyyətin ən yüksək üzvlərinə və sosial-iqtisadi təşkil edən əsas komponentlərə münasibəti əks etdirən mədəni və milli ənənələrə toxunmadan sosial siyasətdən

danışmaq mümkün deyil. Sosial siyasətin əsas məqsədi əhalinin adekvat sosial müdafiəsi üçün şərait yaratmaqdır.

Sosial strategiya tərəqqi müddətində Azərbaycan iqtisadiyyatının irəliləməsi fikrinin vazgeçilməz bir hissəsidir və əhalinin hökumətin köməyinə və onların tələblərinə cavab verən mənbələrə nəzarət etmək və onlarla işləmək üçün əlverişli iqtisadi zəmin formalaşdırmalıdır. Sosial inkişaf hər bir pul tədbirinin təsiri və buna görə də idarəolunan, yüksək maliyyə inkişafı ideyasının bir amili kimi qəbul edilir. Hadisələrin sosial dönüşü, sosial məsələlər, sosial tədbirlər və layihələr sosial strategiyanın əsas düşüncəsidir və mövcud dəyişikliklər və sosial təminat şəraitində respublikanın tələblərini nəzərə alaraq respublikanın möhkəm maliyyə yaxşılaşdırma üsulları ilə qəbul edilir. Cümhuriyyətin maliyyə yaxşılaşmasının sosial nəticələri, əhalinin yaşayış gözləntilərinin artırılması, yeni açılışlar edilməsi və sosial tələblərin qətiyyətlə həll edilməsi ilə izah olunur. Beləliklə, sosial inkişaf ideyasına, sosial ehtiyaclarla əlaqəli pul irəliləməsi və quruluşdakı qanunauyğunluqları nəzərə alaraq, makroiqtisadi və idarə heyətinin vazgeçilməz bir hissəsi və ölçüsü olaraq baxırıq. Sosial tədbirlər miniatür səviyyədə ehtiyacların, onların elementlərinin və nüfuzlu idarəetmə tədbirlərinin həlli üçün perspektivli hallar kimi formalaşır. Mikroiqtisadi sosial araşdırma, regional, sektoral və özünüidarə üsullarının tənzimlənməsi kimi sosial strategiya icra obyektləri, sosial idarəetmə orqanlarının dizaynı ilə verilir. Sosial strategiyanın qanuni quruluşu, hər bir maliyyə qanununun sosial nəticələrinə nəzarət etməklə mövcud qanunla idarə olunur. Sosial strategiyanın rəhbərliyi, pul, nüfuzlu və qanuni əsasların təşkili qanunlar, fəvqəladə qanunlar və sosial dairənin ümumi məqamlarını əks etdirən tənzimləyici aktlar vasitəsilə tənzimlənilir. Sosial dairənin qanunları münasibətləri bu dairələrin qanuni və maddi yardımlarının tənzimlənməsinə yönəldilmişdir. Hər dostluq dairəsinin pul şərtləri dövlət xərcləri planının təsdiqlənməsi ilə həyata keçirilir. Sosial inkişaf da bazar iqtisadiyyatında müstəsna varlıqlar, yaxınlıqdakı (mülki) maliyyə planları və əhalinin təminatına verilir. Dövlət xərcləri planının sosial istiqaməti, istifadə sahələrində sosial dairələrə paylanmış aktivlər tərəfindən

idarə olunur (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi - www.maliyye.gov.az).

Sosial qanunlar da bərabərlik standartlarına və qanuni münasibətlərin qanuni əsaslarına nəzarət etmək üçün istifadə olunur. Bu sətirlərdə Mülki Məcəllə, Cinayət Məcəlləsi qanuni ünsürlərin və insanların təşəbbüskar təlimlərini təmin etmək üçün maliyyə və sosial inkişaf qaydaları və rəqəmlərində istifadə olunur. İş şərtləri, təzminat, hökumət tərəfindən dəstəklənən təqaüd, şəxsi vəzifə, sosial müdafiə, dövlət xərcləri rəqəmi və müştəri dəstəyi, ailə kodu və ailə maliyyə planı, gündəlik rahatlıq və fərqli sosial dairələr üçün ən az gözləntilər, təlim, mədəniyyət və rifah, ekoloji inkişaf, inzibati baza. Bu qanunlar fikir, fəlsəfə və hadisələrin sosial dönüşünün təyin edilməsində ekspres, əhali və işgüzar münasibətləri istiqamətləndirir. Sosial dairələrin rəhbərliyi dövlət sosial yanaşması və iqtisadiyyatının əsas başlıqlarında tamamlanır.

Sosial dövlət üçün məqalələri xatırladan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycanı xoş bir həyat və fərdlərin sərbəst inkişafı üçün şərait yaratmağa yönəlmiş siyasi, sosial bir dövlət elan edir. Çox yaxşı ehtimal etmək olar ki, Azərbaycan da sosial mövqedə olan bazar iqtisadiyyatları - Almaniya, Fransa, Avstriya, İsveçrə, bütün Avropa Birliyi və Beynəlxalq Əmək Təşkilatı üçün orta olan inkişaf etmiş bir dövlətçilik düşüncə tərzini mənimsəmişdir. Əsas azadlıqlara və hörmətə, layiqli bir həyat və yaxşı iş şəraitinə zəmanət vermək, maliyyə möhkəmliyini genişləndirmək, sosial bərabərliyin əsas hissələridir. Mədəniyyət və sivilizasiya kainatı bir müddət əvvəl sosial bərabərlik olmadan hər hansı bir ölkədə və ya ümumiyyətlə dünyada harmoniya və sükunətin anlaşılmaz olduğunu başa düşdü.

Hal-hazırda çoxsaylı qlobal təməl azadlıqlar və sosial hüquqlar Konstitusiyanın zəruri bir hissəsi olduqda, Azərbaycan, hər səviyyədə idarəetmə və təşkilat səviyyəsində, ictimai tərzdə davranışı gücləndirmək üçün düşüncə tərzindəki dəyişikliklərə hazırlaşır. Sosial dövlətin əsas elementləri bunlardır:

- cəmiyyətin sosial inkişafı və əsas sosial tənzimləmə ideyasının təkmilləşdirilməsi;

- çox yaşlı iqtisadiyyatın sosial cəhətdən müdafiə olunan əsaslarının yaradılması;
- müvafiq pul və maddi yardımla sosial layihələrin ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək;
- sosial strategiya və sosial layihələrin fəlsəfi və məlumat təminatı;
- sosial məsələlərin tənzimlənməsini idarə edən dövlətin sosial bölgülərinin ictimai və ciddi birliklər, ideoloji qruplarla iş birliyini əhatə edən həm mərkəz, həm də yerli səviyyədə sosial idarəetmə çərçivəsinin inkişafı;
- dövlətin sosial öhdəliklərinin tənzimlənməsinin sistemə qanuni tənzimlənməsi.

Sosial yanaşma bərabər və pulsuz bir ictimai tənzimləmə hissəsidir. Eyni zamanda, sosial strategiya, axtarılan pul tənzimlənməsinin ən yaxşı səmimi yanaşma olduğu nəzərə alınaraq sosial bazar iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrilir. Sosial ekspres ideyasına belə bir baxış üzündən sosial təzyiqlərdən qaçınmaq üçün zəmin hazırlanır və gərginlik azaldıqda - sosial dizaynların tənzimlənməsi baş verir.

Sosial dairədəki dəyişikliklər və sosial tənzimləmə həqiqi qanuni təminatların mövcudluğunu göstərir. Reklam rəhbərliyi hüququn əsas elementlərindən biridir. Hər hüquq sahəsi müəyyən bir ictimai münasibətlər sahəsini idarə edir. Sosial dairənin qanuni rəhbərliyi və fərdlərin sosial təminatı sosial qanunun köməyi ilə tamamlanır. Sosial dairədəki dəyişikliklər, sosial qanuna işarə edən və hadisələrin dönüşünün tətbiq olunan başlıqlarını həyata keçirən yaradılmış bir inzibati sistemin formalaşmasını tələb edir. Bu baza alıcıların sərbəst seçilməsinə, idarəetmənin düzgün təbiətinə və arxa fona qəbul olunmasına, bacarıqlı birləşməyə, dövlətin sosial dairədəki bütün fəaliyyət dairələrini inhisara alma ehtimalından imtina etməsinə zəmanət verməlidir. Sosial dairənin ictimai qanuni sistemini planlaşdırarkən, dünya standartlarının sınaqdan keçirilmiş və həqiqi standart tənzimləmələri də nəzərə alınmalıdır. Əsas azadlıqlar sahəsində dünya səviyyəsində qəbul edilmiş standart və normalar İnsan Haqları Ümumdünya Bəyannaməsində, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktda, Bütün Formaların ləğvi Konvensiyasında

qiymətləndirilir. Qadına qarşı ayrı-seçkilik, Uşaq Hüquqları Konvensiyası və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində, Dünya İnsan Hüquqları Konfransının (Vyana 1993) qəbul etdiyi Vyana Bəyannaməsində və Fəaliyyət Planında, Bərabər Fərsətlərin Standart Qaydalarında hörmət edilir. Əlillər, Yaşlanmaya dair Beynəlxalq Fəaliyyət Planı və müxtəlif hesabatlar.

Məhz bu global hesabatlar iqtisadiyyatı əhəmiyyətli dəyişikliyə uğrayan xalqlarda sosial dairənin ictimai qanuni sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsinin səbəbini qurur.

Buna görə də yalnız sosial dairənin nəhəng məkanlarının hərəkətlərini idarə edən dünya miqyaslı nümayişlərə ehtiyacımız yoxdur, dairənin hərəkətlərinə rəhbərlik edən nadir qanun və ya qanunlara da ehtiyacımız var (Abdullayeva R., Muradov A. 2009: s.78).

Milli Məclisdə daimi sosial siyasət komissiyası yaradıldı. Sosial Siyasət Daimi Komissiyası, dövlət sosial siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi üçün qanun və qaydalar layihələrinin aparıcı daimi komissiyasıdır.

Sosial siyasət daimi komissiyası:

- dövlət siyasəti, sosial inkişaf, əmək, məşğulluq, sosial məsələlər, insanlar, xüsusilə qaçqın və miqrantlar, ailə, qadınlar və uşaqlar, gənclər, bədən tərbiyəsi və idman, turizm, səhiyyəyə dair sosial təminat və sığorta, səhiyyə qanunları, müvafiq sənədlər hazırlayır;

- layihə və qaydalarda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Prezidenti adından sosial müdafiə məsələləri barədə rəy verir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DÖVLƏT MALİYYƏSİNİN PROQNOZLAŞDIRILMASININ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında sosial xərclərin payı, rolu və funksiyaları

Əhalinin sosial vəziyyətini və sosial həyat səviyyəsini xarakterizə edən bəzi göstəricilərin dərin və hərtərəfli statistik təhlili göstərir ki, ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin nəticələri təsirli oldu. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası tərəfindən elan edilmiş uca niyyətlərdən biri ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamı üçün layiqli həyat səviyyəsini təmin etməkdir. Konstitusiyanın 16-cı maddəsi “sosial inkişaf və dövlət” Azərbaycan dövlətinin və hər bir vətəndaşın rifahının artırılması, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinə qayğı göstərilməsini qeyd edir. Gördüyünüz kimi, ölkə konstitusiyasında təsbit edilmiş vətəndaşların sosial hüquqları beynəlxalq normalara əsaslanır. Beləliklə, Sosial Tərəqqi və İnkişaf Bəyannaməsində qeyd olunur ki, sosial tərəqqi və inkişaf siyasətinin əsas məqsədləri ədalətli əmək haqlarında hər hansı bir ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq, tələb olunan yaşayış səviyyəsini təmin etmək üçün minimum əmək haqqının yüksək səviyyəsini yaratmaq, aclıq və yoxsulluğu aradan qaldırmaqdır. Bəyannamə dövləti yaşayış səviyyəsində davamlı bir artımın təmin edilməsinə, eyni zamanda gəlirlərin ədalətli və bərabər paylanmasına yönəldir. Bu beynəlxalq müddəalar bazar iqtisadiyyatı olan bütün ölkələrdə həyata keçirilən gəlir və əmək haqqının sosial siyasətinin əsasını təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Beynəlxalq İnsan Haqları Bəyannaməsi və Sosial Tərəqqi və İnkişaf Bəyannaməsinin tənzipləmələrini tamamilə əks etdirir. Buna görə, Azərbaycan dövləti fəvqəladə əhəmiyyəti maliyyə yanaşmasında insan amili ilə əlaqələndirir və şübhəsiz ki, sosial şəkildə qurulmuş bazar iqtisadiyyatı yolunda irəliləyir (Novruzov N., İbrahimov E. 2012: s.15).

Artıq dediyimiz kimi, yaşayış səviyyəsinin və sosial vəziyyətin ən vacib elementlərindən biri sosial təminat və əhalinin qorunmasıdır. Bunlara pensiya sistemi, sosial yardım və müavinətlər, güzəştli və pulsuz sosial xidmətlərin göstərilməsi daxildir.

Pensiya müavinətlərinə daha çox rast gəlinir. Hazırda ölkənin pensiya sistemi 1291 min nəfəri əhatə edir. Pensiya sığortası icbari (dövlət) sosial sığorta növlərindən biridir. Bu sığorta növünün mütləq spesifikliyi aşağıdakı kimi müəyyən

edilir. Birincisi, sığorta ödənişlərinin məcburi olması, ikincisi, ödənişlərin vaxtında və düzgün aparılması üzərində dövlət nəzarətinin olması, üçüncüsü, əhaliyə qanunla müəyyən edilmiş normalara uyğun olaraq müxtəlif növ sosial yardımların göstərilməsi.

Təqaüd sisteminin işləməsi əsasən ölkənin büdcədən kənar maliyyə və kredit sisteminə aid olan Pensiya Fondunun hesabına təmin edilir (Abbasov S.A. 2009: s.163).

Digər sahələrdə olduğu kimi, pensiya sektorunda da islahatların aparıldığını qeyd edirik. Həyata keçirilən islahatların əsas mahiyyəti ölkədə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən və üstünlükləri ilə diqqəti cəlb edən bir pensiya sisteminin formalaşmasıdır. Hazırda ölkədə yeni pensiya təminatı konsepsiyasının hazırlanması üçün ciddi işlər aparılır. Üç pilləli pensiya sistemi yaradılır. İlk iki səviyyə dövlət pensiyasıdır. Yəni yaşlılıq üçün və ya iş stajı olmadığı təqdirdə əsas və əmək pensiyası. Üçüncü səviyyə işçilərə və işçilərə ödənişlərdən formalaşan qeyri-dövlət pensiyasıdır. Sığorta haqlarının fərdi uçotu tətbiq olunur. Bu dövrdə pensiya sisteminin fəaliyyətinin əsas prinsipi pensiya təminatının şərtləri və normalarını dövlətin iqtisadi imkanları və iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin sayı ilə əlaqələndirməkdir.

Dövlətin sosial təminat sahəsindəki faktiki imkanlarının əsas göstəricisi ümumi daxili məhsulda yardım və sosial yardım göstərilməsinə yönəlmiş xərclərin payı, uşaqlara yardımların əhalinin ümumi pul gəlirlərindəki payı göstəriciləridir.

Pensiyalar Azərbaycanda yaşlı vətəndaşların əsas gəlir mənbəyidir. Mövcud qanunvericiliyə görə, iki növ pensiya var - əmək və sosial. Buna uyğun olaraq, statistikada, sosial təminat sistemindəki bu iki bloka uyğun olaraq göstəricilər formalaşır.

Təqaüd pensiyası iş stajı ilə müəyyən edilir. Təqaüd pensiyası yaşına, iş stajına, əlilliyinə və ailə başçısını itirməsinə görə təyin edilir.

Yaşlılıq pensiyası əmək yaşının yuxarı həddinə çatdıqda verilir. Bu yaş Azərbaycanda kişilər üçün 65, qadınlar üçün 62 yaşında qəbul edildi. İş təcrübəsi kişilər üçün ən az 25 il, qadınlar üçün 20 il olmalıdır.

Xüsusi bir pensiya növü əmək stajıdır. Təqaüd yaşına çatmasından asılı olmayaraq uzun müddət riskli iş şəraitində işləyən şəxslərə verilir.

Əlillik müəyyən bir əhali qrupudur. Bir şəxsin allelicity tibbi və sosial ekspertiza nəticəsini olan bir sənəd ilə təsdiqlənir. Əliliyi xarakterizə etmək üçün aşağıdakı göstəricilər istifadə olunur:

- Sosial təminat orqanlarında qeydiyyatdan keçmiş vətəndaşların sayı;
- İlk dəfə əlil kimi qəbul edilmiş şəxslərin sayı;
- Əlillik səbəbi ilə əlillərin paylanması;
- Əlillik qrupuna görə təsnifləşdirilmiş əlillərin sayı;
- Əlillər üçün sosial pensiyalar və müavinətin miqdarı və s.

Məlumdur ki, ailənin yeni bir nəslin dünyaya gəlməsi və tərbiyəsi üçün vacib bir sosial qurumdur. Bu səbəbdən ailələrə normal yaşayış səviyyəsini təmin etmək üçün ailələrə sosial dəstək vacibdir. Dövlət sosial siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri də bu istiqamətdə aparılan işlərdir. Onlara uyğun olaraq uşaqlı ailələrə, əlillərə və qocalara ünvanlı sosial yardım verilir (Зубаревич Н.В., Горина Е.А. 2015: с.36).

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq ölkənin sosial-iqtisadi həyatında ciddi dəyişikliklər baş verdi. Əlbətdə ki, ölkənin iqtisadi imkanları ilə birbaşa əlaqəli olan sosial təminat və qoruma sistemində də mühüm tendensiyalar müşahidə olundu. Xüsusilə, pensiya alan əhəlinin sayında və onlara təyin olunan pensiya miqdarında müəyyən dəyişikliklər olmuşdur.

Cədvəl 1: 2012 - 2020 -ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiyaçıların sayı

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Pensiyaçıların sayı - cəmi	1277596	1272136	1277053	1290882	1299946	1315229	1318434	1295492	1270559

Cədvəl 1: 2012 - 2020 -ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiyaçıların sayı(davamı)

yaşa görə	812771	800547	791263	785068	781238	781957	778057	756136	742034
əliliyə görə	331586	338213	349095	365750	374466	383590	389791	390113	383993

ailə başçısını itirməyə görə	13323 9	13337 6	13669 5	14006 4	14424 2	14968 2	15058 6	14924 3	14453 2
------------------------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Cədvəldəki məlumatlar göstərir ki, 2012-2020-ci illərdə ölkədə həm ümumi, həm də pensiya növlərinə görə pensiya alanların sayında dinamik tendensiyalar mövcuddur. Belə ki əgər 2012-ci ildə Azərbaycanda pensiya alanların sayı 1277596 min nəfər idisə 2013-cü ildə bu göstərici 0.4%, 2014-cü ildə 0.3%, 2015-ci ildə 1.47%, 2016-cı ildə 0.7%, 2017-ci ildə 1.17%, 2018-ci ildə 0.24%, 2019-cu ildə (-1.74)%, 2020-ci ildə isə (-1.92)% dəyişiklik göstərmişdir. Müqayisələrdən anladığımız kimi, təqaüdçülərin sayı 2018-ci ildə zirvəyə çatdı və 2019-cu ildə azalmağa başladı.

Cədvəl 2: Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, ilin əvvəlinə, manat

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği - cəmi	145,1	152,0	170,5	173,4	177,6	192,2	208,4	221,4	263,6
yaşa görə	160,1	168,5	187,8	192,4	197,6	213,8	233,7	249,3	291,5
əlilliyə görə	126,1	129,8	148,4	149,4	150,3	163,2	175,0	185,0	229,7
ailə başçısını itirməyə görə	101,0	109,2	126,2	130,0	140,4	153,4	164,1	175,4	210,2

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Təqaüd növlərinə görə pensiya alanların əksəriyyətində ən yüksək məbləğ yaşa görə əmək pensiyası alan şəxslərdədir. Beləliklə, 2013-cü ildə aylıq pensiyaların orta məbləği əvvəlki ilə nisbətən 4.7%, 2014-cü ildə 12.17%, 2015-ci ildə 1.7%, 2016-cı ildə 2.4%, 2017-ci ildə 8.22%, 2018-ci ildə 8.42%, 2019-cu ildə 6.23%, 2020-ci ildə isə 19.06% yüksəliş göstərmişdir. 2012-ci ilə nisbətən 2020-ci ildə təqaüdlərin orta məbləği 81.66% artdı.

Ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin məqsədi əhali üçün layiqli həyat səviyyəsinin formalaşdırılmasıdır. Təhsil müddəti ərzində görülən iş nəticəsində təyin olunan aylıq təqaüdlərin miqdarı da artdı, xüsusən də minimum

aylıq əmək haqqındakı artım. Minimum əmək haqqının artırılması ilə əlaqədar olaraq “dövlət xərcləri planından maliyyələşdirilən müəssisələrdə çalışan nümayəndələr üçün vahid vəzifə planı ilə idarə olunan aylıq aylıq vergi (rəsmi) kompensasiyaların rəhbərliyi haqqında” fərmana əsasən büdcə təşkilatlarının işçilərinin maaşları artırılmışdır.

Cədvəl 3: 2012- 2019 cu illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət tərəfindən əhaliyə verilən ayrı - ayrı müavinətlər

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Uşağın anadan olmasına görə birdəfəlik müavinət:								
şəxslərin sayı, min nəfər	45,5	49,0	49,8	53,9	54,4	51,4	51,0	56,3
məbləğ, min manat	3620,0	4153,5	4419,2	4818,5	5172,7	5041,3	5323,2	8778,9
3 yaşınadək uşağa qulluğa görə müavinət:								
şəxslərin sayı, min nəfər	41,8	38,7	38,2	37,0	35,2	37,8	33,4	40,2
məbləğ, min manat	5182,5	5805,0	7371,8	8174,6	10609,1	10834,0	11041,5	10552,9
Dəfn üçün müavinət:								
şəxslərin sayı, min nəfər	39,9	39,5	41,5	41,4	42,0	43,4	42,2	39,7
məbləğ, min manat	9934,8	10278,4	12199,0	12242,0	13496,3	14122,4	14124,3	18162,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Rəsmi statistik məlumatlardan aydın olur ki, 2012-2019-cu illərdə ölkədə nə davamlı azalma, nə də dövlət müavinəti alanların sayında və müavinətlərin miqdarında artım müşahidə edilməyib. Beləliklə, 2012-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə uşaq doğulanda birdəfəlik yardım alan şəxslərin sayı 23.73%, müavinət miqdarı isə 1.5 dəfəyə qədər artdı. Dəfn üçün müavinət alanların sayı isə 2012-ci illə müqayisədə 2017-ci ildə 8.77% artdı və 2018-ci ildən etibarən isə azalmağa doğru meyillilik göstərdi. Dəfn üçün müavinətin məbləği isə 2012-ci illə müqayisədə 2019-cu ildə 82,81% müsbət meyillilik göstərmişdir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin saytı - www.stat.gov.az).

Təhlil nəticələrindən göründüyü kimi, ölkədə aparılan sosial siyasət nəticəsində həssas qrupların və əhali qruplarının sosial vəziyyəti xeyli yaxşılaşmışdır, insanların həyatı üçün lazımı şərait yaradılmışdır.

Beləliklə, araşdırmalar bir sıra sosial dəstək mexanizmlərinin (sosial təminat, sosial sığorta və sosial yardım) tətbiq edilməsinin ölkədə əhalinin həyat səviyyəsinin və sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynadığını göstərir. Düzdür, nə təqaüdlərin böyüklüyü, nə də dövlətin bu sahədə təyin etdiyi yardım və müavinətlərin səviyyəsi hazırkı iqtisadi vəziyyətdə əhalinin bütün ehtiyaclarını tam şəkildə qarşılamağa da, ancaq buna baxmayaraq, dövlət sosial siyasətində bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verir və ölkənin iqtisadi imkanları artdıqca bu faydaların səviyyəsi də artacaqdır.

2.2. Respublikada mövcud praktika əsasında sosial xərclərin proqnozlaşdırılması məsələləri və bu xərclərin təsrinin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilən yanaşmalar

Dövlət büdcəsinin xərclərinin qiymətləndirilməsi büdcə gəlirlərinin qiymətləndirilməsi ilə eyni vaxtda həyata keçirilir və dövlətin İqtisadi və Sosial İnkişaf Proqramının göstəricilərinə əsaslanır. Dövlət büdcəsinin xərclərinin proqnozlaşdırılmasının mühüm cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, o, növbəti büdcə ili və növbəti üç il üçün formalaşdırılır.

Büdcə xərclərinin qiymətləndirilməsi Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatına uyğun olaraq, xərclərin funksional iqtisadi və inzibati təsnifatına əsasən həyata keçirilir. Büdcə xərclərinin funksional təsnifatında dövlətin funksiyalarına uyğun olaraq, xərclərin iqtisadi və sosial məzmununda, yəni kapitalda və cari xərclərdə aspektləri nəzərə alınır.

Büdcə xərclərinin proqnozlaşdırılmasının mühüm cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bu, iqtisadi inkişafa təsir edən amillərə əsaslanır. Bu məqsədlə struktur islahatlarının dəstəklənməsi, maliyyə dəstəyinin verilməsi və birləşdirilmiş büdcələr hesabına həyata keçirilən sosial və investisiya layihələrinin iqtisadi və maliyyə

cəhətdən əsaslandırılmasının optimallaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Büdcənin əsas maliyyə xərcləri innovativ və investisiya fəaliyyəti üçün nəzərdə tutulub. Buraya sabit mənbələrin alınması, kapitalın inkişafı, yüksəldilməsi, dövlət qənaətinin edilməsi, torpaq və çətin mənbələrin satın alınması, kapitalın geri qaytarılması, millətin daxilindəki avansların alınması və ödənilməsi, xaricdən kreditlərin alınması və ödənilməsi, əldə edilməsi və geri qaytarılması daxildir. Xaricdən avanslar, avansların alınması və ödənilməsi ilə bağlı xərcləri özündə birləşdirir. Cari xərcləmə istifadəsi, xərcləmə əmrinə uyğun olaraq xərcləmə cəhdlərinin kapital istehlakı ilə müəyyən edilməyən dövlət və yaxınlıqdakı mütəxəssislərin cari istifadəsidir. Oktyabr ayında dekret haqqı əmək haqqının hesablanması, əmək haqqına əlavə (sosial təminat haqları), kreditlər üzrə faiz ödənişləri, subsidiyalar, köçürmələr, qrantlar və əhaliyə verilən müavinətlər və s. xərclər daxildir.

Dövlət büdcəsi xərclərinin təsnifatı xərclərin büdcəyə uyğunluğunu təmin etməklə, xərc əmsallarını daha dolğun detallaşdırmağa imkan verir. Buna görə də büdcə xərclərinin təsnifatı onların dəqiq iqtisadi təhlili baxımından da vacibdir. Büdcə xərclərinin təsnifatı iki əsasla həyata keçirilir: idarəetmə və iqtisadi mahiyyətə uyğun olaraq.

İnzibati təsnifat icra hakimiyyəti orqanlarından, dövlətin funksiyalarından və hüquq normalarından ibarət təsnifatdır. Dövlət büdcəsindən ayrılan ödənişlər dövlətin dekretinə uyğun olaraq dövlət xidmətləri göstərən müxtəlif müəssisələr arasında bölüşdürülür. Dekonstruksiya dövlət xərcləri orqanları arasında təsnifat olduğundan, bu da tez-tez sahələrarası xərclərin təsnifatı adlanır. Təsnifat hər bir ölkədə müxtəlif yollarla tətbiq oluna bilər unutmayın. Bu, həmçinin ümumi idarəetmə xərcləri; hüquq; təhlükəsizlik; müdafiə; təhsil; səhiyyə; bu sosial xidmətlər qrupları arasında bölüşdürülür.

2020-ci ildə müvafiq icra orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş orqanın (idarənin) gəliri aşağıdakı daxilolmalardan ibarətdir.

Cədvəl 4: 2020 -ci il üzrə büdcənin gəlirləri

	Gəlirlərin növləri	Məbləğ (manatla)
1.	Məcburi dövlət sosial müdafiəsi xərcləri, mütləq, o cümlədən:	3 392 594 770,0
1.1.	xərcləmə planından maliyyələşdirilən birliklər haqqında	1 236 405 700,0
1.2.	xərcləmə planından maliyyələşdirilən birliklər haqqında	168 600 770,0
1.3.	xərclənməyən bölgədə, o cümlədən:	1 987 588 300,0
	sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər üzrə	80 000 000,0
2.	Sair gəlirlər, cəmi o cümlədən:	6 000 000,0
	sanatoriya-kurort yollayışlarının qismən dəyəri üzrə daxilolmalar	2 000 000,0
3.	Dövlət maliyyə planından tətbiq olunan baş vəzifə tərəfindən nəzarət edilən qurumun (təşkilatın) xərcləmə planına düzəliş etmək üçün dövlət maliyyə planının öhdəliklərini maliyyələşdirmək üçün paylanan aktivlər.	1 188 914 030,0
4.	2019-cu ilin sonunadək vacib baş orqan tərəfindən nəzarət edilən qurumun (müəssisənin) istifadə olunmamış aktivləri	197 180 600,0

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı vacibdir. Büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı bir neçə qrupa bölünür. Bu qruplardan birincisi xərclənmə tərzinə görədir. Xərclənmə tərzinə görə xərclər əməliyyat xərcləri, əsas xərclər, adi və fəvqəladə xərclərə bölünür.

Hökumətin normal fəaliyyəti ilə əlaqəli və əvvəlcədən planlaşdırıla bilən xərcləri adi xərclərdir. Ancaq eyni zamanda, dövlət il ərzində gözlənilməz hadisələrlə qarşılaşır. Məsələn: təbii fəlakət, inflyasiya, müharibə və s. Bu cür hadisələrin qarşısını almaq üçün hökumət fəvqəladə xərclər xərcləyir. Bu xərclər əsasən ehtiyat fondları tərəfindən ödənilir.

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qurumun (qurumun) 2020-ci il üçün büdcə xərcləri aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

Cədvəl 5: 2020-ci il büdcəsinin xərcləri

	Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ (manatla)
1.	Əhaliyə ödəniş xərcləri	4 644 759 400,0
1.1.	əmək pensiyası xərcləri	4 543 309 400,0

1.2.	məcburi dövlət sosial sığorta haqlarından müavinət xərcləri	101 450 000,0
1.2.1.	müvəqqəti əlillik üçün	29 000 000,0
1.2.2.	hamiləlik və doğuş üçün	29 900 000,0
1.2.3.	uşağın anadan olması ilə	9 900 000,0
1.2.4.	3 yaşdan kiçik uşaqlara qulluq ilə əlaqədar olaraq	11 050 000,0
1.2.5.	dəfn üçün	21 600 000,0
2.	Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları Konfederasiyası himayəsində olan sığortalıların sanatoriya-kurort müalicəsi və sağlamlaşdırıcı fəaliyyəti xərcləri	20 470 000,0
3.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş bir orqanın (qurumun) fəaliyyətinin, əhaliyə sosial sahədə xidmətlərin təşkili üçün birgə maliyyələşdirmə xərcləri, habelə pensiya və müavinətlər və digər xidmətlər üçün bank əməliyyatlarının ödənilməsi xərcləri	33 000 000,0
4.	Qurumun (qurumun) və onun yerli orqanlarının aparatlarının saxlanılması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş xərclər	84 800 000,0
5.	Dünya miqyaslı birliklərə qeydiyyat xərcləri	60 000,0
5.1.	Qlobal Sosial Təhlükəsizlik Dərnəyi qeyd xərcləri	30 000,0
5.2.	Beynəlxalq Pensiya və Sosial Fondlar Birliyinə qeydiyyat xərclərinin ödənilməsi üçün xərclər	30 000,0
6.	23 sentyabr 2004-cü il tarixində Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası arasında təsdiqlənmiş "İnkişaf Kredit Sazişi" nə uyğun olaraq "Faydalar və Sosial Müdafiə" layihəsi üçün əvvəlcədən ödəniş dəyəri	1 600 000,0

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

İş xərcləri dövlət orqanının sosial və mühafizə imkanları ilə müəyyənləşdirilən xərclərdir. Buraya sosial və sosial təlimlər, qorunma, idarəedicilər və digər alıcı xərcləri daxildir. Müəssisə xərcləri kapital spekulyasiyalarından birbaşa nəticə çıxara bilən xərclər kimi qəbul edilir. Bu cür xərclər dövlət maliyyə planında müstəqil şəkildə yerləşdirilir. Dövlət xərcləri istehlakları da rentaları və sosial üstünlükləri özündə birləşdirir və 2019 və 2020-ci illər üçün istintaqa köklənə bilməz.

1 yanvar 2020-ci il tarixinə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna 1270,6 min faydalanan qeydiyyatda alınıb ki, bu da xalqın 12,8 faizini təşkil edir. Bunların yüzdə 58,4-ü yaşlı, yüzdə 30,2-si zəifləyənlər, yüzdə 11,4-ü ailə zirvəsi çatışmazlığı üçün müavinət alır. Normal aylıq reytinqlər bir il əvvəlki dövrlə müqayisədə yüzdə 19,1 nisbətində genişlənərək 263,6 manata qədər əlavə etdi ki, bu da aylıq normal ayın yüzdə 41,5'inə bərabərdir.

"İş müavinətləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa edilmiş mühüm düzəlişə əsasən, 1 mart 2019-cu ildən etibarən əsas iş annuiteti 160 manat, 1 oktyabr 2019-cu il tarixindən 200 manat 80 manat müəyyən edilmişdir.

1 yanvar 2020-ci il tarixinə 401.2 min fərd aylıq ayda sosial üstünlükləri artırdı. Kifayət qədər köhnə üstünlüklərdən faydalananların sayı 82.4 min, iş qabiliyyətsizliyi - 180.5 min, ailə itkisi - 47.0 min, 18 yaşınadək uşaqlar tibbi üstünlük əldə edənlər - 63.0 min və bu kimi müavinətlər - 28.3 min fərdi.

Annuitet haqqına layiq olmayan 1500 nəfər kommunal xidmətlər, nəqliyyat və müxtəlif idarələrdə müavinət əldə etmişdir.

266 avara gözətçisinə və valideyn nəzarəti olmadan qalan gənclərə ay-ay pul köçürmələri ödənilmişdir. Eyni zamanda, 8.6 min müqəddəs qrupa, qarşıdurma səbəbiylə və ya 20 Yanvar 1990-cı il hadisələri səbəbi ilə çatışmazlığı olan şəxslərə, Çernobıl səbəbi ilə şikəst olan şəxslərə 14,6 min uşaq üçün aydan-aya müavinət verildi. Səhv və ikinci dərəcəli və ya vaxtı keçmiş insanlar, eyni Çernobıl qəzasının ləğvində iştirak edənlər və işə qəbul edilənlər.

2019-cu il ərzində Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi 76 min 204 gəncin, terapiya üçün radiasiya problemlərini yaşayan 4 min 273 şəxsin və həbsxana fondlarından təslim edilən 6387 nəfərin gətirilməsi ilə əlaqədar 72647 ailəyə tək miqdarda üstünlüklər verdi.

1 yanvar 2020-ci il tarixinə 72,2 min az maaşlı ailədən 298,9 min nəfər dövlət sosial yardımına yönəlmiş və adambaşına düşən normal aydan aylıq məbləğ 50,03 manat olmuşdur.

Eyni zamanda, müxtəlif siniflərdən olan 293,800 şəxsə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən qrant verilib.

Maliyyə xarakteristikasına görə, xərcləmə istifadəsi dünya, ictimai və yerli xüsusiyyətlər tərəfindən əlavə olaraq seçilir. Ümumdünya xarakteri, ölkənin qlobal birliklər qarşısında götürdüyü öhdəliklərin, o cümlədən dünya miqyasında əldə edilmiş avansların və faizlərin və fərqli xərclərin ödənilməsi kimi bir hissədir. İctimai istehlaklar ümumilikdə ölkənin inkişafı ilə müəyyən edilir. Bölgə istehlakları yerli hesabın əsasını təşkil edir və yerli idarəetmənin istifadəsini əhatə edir; yerli layihələrin maliyyələşdirilməsi xərcləri və s.

İqtisadi yönüm baxımından büdcə xərcləri iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə, sosial-mədəni tədbirlərə, idarəetməyə və s. xərclərə ayrılır. Bu təsnifat geniş istifadə olunur. İqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinə, investisiyalar, dövriyyə kapitalındakı artım, əməliyyat xərcləri və s. bu tip xərclərə daxildir. Sosial və mədəni fəaliyyət xərclərinə təhsil, səhiyyə, elm, mədəniyyət və s. xərcləri daxildir. Müdafiə xərcləri Müdafiə Qüvvələrinin saxlanılması xərclərindən, idarəetmə xərcləri isə hökumət aparatlarının saxlanılması xərclərindən ibarətdir. Hər bir dövlətin sosial ədalət meyarını rəhbər tutaraq dövrümüzdə qarşımıza qoyduğu ən yüksək məqsəd insanlar üçün ən firavan həyat şəraitini təmin edən vətəndaş amilinin irəliləməsidir.

2021-ci il üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlirləri 25.427.000.000 manat, xərcləri 28.543.000.000 manat (mərkəzləşdirilmiş gəlirlər daxil olmaqla - 24.621.550.000 manat, yerli gəlirlər - 805 450.000 manat, mərkəzləşdirilmiş xərclər - 27.683.368.000 manat, yerli xərclər - təsdiq edilmişdir 859,632,000 manat).

Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsinin gəlir mənbələri üzrə gəlirləri aşağıdakı məbləğlərdə təmin olunur.

Cədvəl 6: 2021 -ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsi gəlirləri

	Gəlir növləri	Məbləğ (min manatla)
2.1.	Fərdi xərclər	1 150 000,0
2.2.	Qanuni maddələrin illik vəzifəsi (faydası)	2 144 000,0
2.3.	Qanuni maddələr üçün torpaq haqqı	45 000,0

2.4.	Qanuni element yerli ödəniş	211 000,0
2.5.	Qiymət əlavə edilməsi	4 710 000,0
2.5.1.	Malların Azərbaycan Respublikasının bölgəsinə gətirilməsi zamanı əlavə ödəniş tələb olunur	2 740 000,0
2.6.	Ödənişlə yaxşılaşdırılmışdır	295 000,0
2.7.	Aksiomalar	1 059 000,0
2.7.1.	Azərbaycan Respublikasının bölgəsindən mal idxalına görə ödənişlər çıxarılması	170 000,0
2.8.	Yol vergisi	114 000,0
2.8.1.	Xarici dövlətlərin nəqliyyat vasitələri sahibləri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə idxal olunan yanacaq üçün ödənilən yol vergisi	40 000,0
2.9.	Mineral hasilatı vergisi	138 000,0
2.10.	Gömrük rüsumları	950 000,0
2.11.	Müqavilə (satış) qiyməti (ixrac xərcləri çıxılmaqla) ilə Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan və qiymətlərlə tənzimlənən məhsulların ölkə daxilindəki topdansatış qiyməti arasındakı fərq.	141 000,0
2.12.	Xarici ölkələrə verilən kreditlərdən daxilolmalar	2 481,0
2.13.	Dövlətin pay sahibi olduğu müəssisələrdən alınan dividendlər	168 050,0
2.14.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş orqandan (qurumdan) daxilolmalar (köçürmənin yuxarı həddi)	12 200 000,0
2.15.	Dövlət əmlakının icarəyə verilməsindən əldə olunan gəlir	11 000,0
2.16.	Dövlətə məxsus torpaq sahələrinin icarəsindən gələn gəlir	8 000,0
2.17.	Milli vergi	170 000,0
2.18.	Vergi orqanlarından toplanan qəbzlərin sayı	15 000,0
2.19.	Büdcə təşkilatlarının pullu xidmətlərindən əldə olunan gəlir	700 000,0
2.20.	Dövlət borc öhdəliklərinin və təminatlarının təmin edilməsi üçün fonddan köçürmə	880 000,0
2.21.	Mərkəzi Bankın mənfəətinə töhfələr	250 000,0
2.22.	Digər təchizat	65 469,0

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təyin olunan hədəf büdcə fondu aşağıdakı dövlət büdcəsinə daxilolma mənbələrindən formalaşdırılır.

Cədvəl 7: 2021 -ci il üzrə icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi məqsədli büdcə fondu dövlət büdcəsi

	hədəf büdcə fondu dövlət büdcəsi	Məbləğ (min manatla)
3.1.	Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən təyin olunan hədəf büdcə fondu	290 000,0
3.1.1.	yol vergisi	114 000,0
3.1.2.	sahib olduqları və ya istifadə etdikləri nəqliyyat vasitələri ilə sərnişin və yükdaşıma ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən ödənilən sadələşdirilmiş vergi	6 000,0
3.1.3.	idxal olunan avtomobillər üçün aksiz vergisi	46 000,0
3.1.4.	idxal vasitələrinə tətbiq edilən gömrük ödənişi	91 000,0
3.1.5.	Azərbaycan Respublikasında dünya miqyasında küçə nəqliyyatına nəzarət edən qrant verilməsi üçün dövlət xərcləri	15 500,0
3.1.6.	qoşqu və yarı qoşqu daxil olmaqla mühərrikli nəqliyyat vasitələrinin ixtisaslaşdırılmış araşdırması üçün dövlət öhdəliyi	17 500,0

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il dövlət büdcəsinin funksional təsnifatın bölmələri və köməkçi bölmələri səviyyəsində xərcləri aşağıdakı məqsədlərə yönəldilmişdir.

Cədvəl 8: 2021-ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin xərcləri

	Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ (min manatla)
7.1.	Ümumilikdə əhali idarələri	4 159 765 076,0
7.1.1.	nüfuzlu və lider orqanların hərəkəti, məhəllə özünüidarəetmə	1 062 439 566,0
7.1.6.	xərcləmə hərəkətləri arasında	384 531 000,0
7.1.6.1.	məhəllə (şəhər) maliyyə planlarına ianələr	5 100 000,0
7.1.6.2.	məhəllə (vətəndaş) xərcləmə planlarına kömək	1 300 000,0
7.1.6.3.	Naxçıvan Muxtar Respublikasının maliyyə planından ianə	378 131 000,0
7.1.7.	ictimai borc	2 198 755 255,0
7.2.	Mühafizə və ictimai təhlükəsizlik	4 585 806 638,0
7.2.1.	qoruma gücləri	1 934 288 659,0
7.2.2.	İctimai təhlükəsizlik	260 612 183,0
7.2.3.	Xətt xidməti	281 620 334,0
7.2.4.	gözetçi və ictimai təhlükəsizliyi sahələrində tətbiq olunan imtahan	3 901 203,0
7.2.5.	ictimai təhlükəsizliyi ilə müəyyənləşdirilən gözetçi və fərqli təlimlər	2 105 384 259,0
7.3.	Məhkəmə, qanun icazəsi və imtahan bürosu	2 092 827 281,0

Cədvəl 8: 2021-ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin xərcləri(davamı)

7.3.1.	qanuni bölmə	109 960 320,0
7.3.2.	Qanunun gözetçisi	1 589 597 336,0
7.3.3.	imtahan otağı	99 523 233,0
7.3.4.	Qanuni bələdçi	4 539 200,0

7.3.5.	qanuni, qanuni icazə və imtahanın ofisi ilə təyin olunan fərqli hərəkətlər	289 207 192,0
7.4.	Təhsil	3 277 655 549,0
7.4.1.	məktəbəqədər təhsil	319 352 315,0
7.4.2.	ümumi təlimat	1 764 680 611,0
7.4.3.	Peşəkar təlim	51 143 908,0
7.4.4.	köməkçi xüsusi tədris proqramı	71 043 059,0
7.4.5.	orta məktəb	60 852 036,0
7.4.6.	əlavə təlimat	3 415 815,0
7.4.7.	tətbiq olunan təlimatlı kəşfiyyat	5 982 239,0
7.4.8.	məktəb sahəsində müxtəlif təşkilatlar və təlimlər	1 001 185 566,0
7.5.	Tibbi yardım	1 409 000 546,0
7.5.1.	poliklinikalar	1 487 411,0
7.5.2.	tibb klinikaları	153 678 877,0
7.5.3.	tətbiq olunan rifah araşdırması	2 421 115,0
7.5.4.	rifah layihələri və idarələri	1 251 413 143,0
7.6.	Sosial təminat və hökumət təqaüdə dəstək verdi	3 692 746 545,0
7.6.1.	sosial təminat	289 724 358,0
7.6.2.	hökumət təqaüdə dəstək verdi	4 818 974,0
7.6.3.	sosial təminat və dövlət yardımını sahəsində tətbiqi kəşfiyyat	60 000,0
7.6.4.	sosial təminat və hökumət tərəfindən dəstəklənən təqaüd sahəsindəki fərqli cəhdlər və təlimlər	3 398 143 213,0
7.6.4.1.	Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun maliyyə planını tənzimləmək üçün dövlət xərcləmə öhdəliklərini geri qaytarmaq üçün təyin edilmiş aktivlər	1 631 530 950,0
7.8.2.	kommunal xidmətlər	88 506 062,0
7.8.3.	Su idarəsi	52 500 000,0
7.8.4.	yerləşmə və paylaşılan rəhbərliklər ilə təyin olunan fərqli idarələr	88 935 096,0
7.9.	Fermerçilik	943 035 597,0
7.9.1.	aqrar təlimlər	496 283 297,0
7.9.2.	Baytarlıq dərmanı	30 000 000,0
7.9.3.	bərpa	405 798 300,0
7.9.4.	digər kənd səyləri və məşqləri	10 954 000,0
7.10.	Təbii qoruma	275 542 039,0
7.10.1.	təbii sərvət təhlükəsizliyi	7 127 751,0
7.10.2.	hidrometeoroloji hərəkət	10 835 757,0
7.10.3.	ranger xidməti	13 391 883,0
7.10.4.	Balıqçılıq və təqib	1 696 408,0
7.10.5.	bölgələrin təmizlənməsi, çirkab sularının çeşidlənməsi və təmizlənməsi	232 760 240,0
7.10.6.	təbii inamla müəyyən edilmiş fərqli idarələr	9 730 000,0

Cədvəl 8: 2021-ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin xərcləri(davamı)

7.11.	Maliyyə əməliyyatı	5 947 474 995,0
7.11.1.	nəqliyyat və yazışmalar	208 733 502,0
7.11.2.	pul və iş tapşırıqları	55 363 782,0
7.11.3.	inkışaf və metropoliten tənzimləmə	5 036 561 290,0
7.11.3.1.	ictimai müəssisə (spekulyasiya xərcləri)	2 835 000 000,0

7.11.3.2.	azad edilmiş sahələrin yenidən qurulması və bərpası	2 200 000 000,0
7.11.4.	geodeziya və minerallar	15 100 000,0
7.11.5.	yanacaq-enerji kompleksi	1 900 000,0
7.11.6.	maliyyə hərəkəti sahəsində tətbiq olunan imtahan	1 500 000,0
7.11.7.	pul əməliyyatı ilə müəyyən edilmiş fərqli idarələr	628 316 421,0
7.12.	Xərclərin böyük vahidlər üçün əhəmiyyətli bir təsiri yoxdur	1 478 128 331,0
7.12.1.	ehtiyatları saxlayın	585 000 000,0
7.12.1.1.	Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Qənaət Fondu	475 000 000,0
7.12.1.2.	dövlət xərcləri ehtiyatı saxlayır	110 000 000,0
7.12.2.	ehtiyat xərclər	290 000 000,0
7.12.2.1.	Hədəf xərcləmə ehtiyatı müvafiq baş güc tərəfindən idarə olunur	290 000 000,0
7.12.3.	pul çevrilməsi	4 000 000,0
7.12.4.	əsas sahələrlə müəyyənləşdirilməyən fərqli məşqlər	599 128 331,0
7.12.4.1.	böhranların nəticələrinin aradan qaldırılması ilə müəyyən edilmiş xərclər	20 000 000,0
7.12.4.2.	maliyyə və fərqli təlimlər üçün istehlaklar	579 128 331,0

Mənbə: <http://www.e-qanun.az/framework/46590>

Hər bir dövlətin sosial ədalət meyarını rəhbər tutaraq dövrümüzdə qarşımıza qoyduğu ən yüksək məqsəd insanlar üçün ən firavan həyat şəraitini təmin edən vətəndaş amilinin irəliləməsidir. 2021-ci il dövlət büdcəsinin proqnozu göstərir ki, Azərbaycan qarşılaşdığı vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

2021-ci il dövlət büdcəsi həm də ölkənin inkişafı üçün möhkəm təmələ çevriləcək və əhalinin sosial müdafiəsini daha da gücləndirəcək və ölkə vətəndaşlarının rifah halını yaxşılaşdıracaqdır.

2.3. Beynəlxalq təcrübə prizmasından uyğunlaşma üçün respublikada tətbiq edilən addımlar

Uğurlu bir nəzarət çərçivəsinin təməli, bəlkə də hər ölkədə maliyyə inkişafının təmin edilməsinin əsas komponentləri kimi vacibdir. Bu mənada Azərbaycanda ideal idarəetmə çərçivəsinin formalaşdırılması və mövcud idarəetmə komponentlərinin bazar iqtisadiyyatının atributlarına uyğunlaşdırılması dövlət quruculuğu strategiyasının daima diqqət mərkəzində olan məsələlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının sosialist idarəetmə mexanizmlərindən imtina edib mövcud dövrün şərtlərinə uyğun olaraq demokratik prinsiplərə söykənən bazar

iqtisadiyyatı modelinə keçməsindən sonra həyata keçirilmiş ekstremist maliyyə dəyişiklikləri və xalqdakı idarəetmə çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi kimi dövlət islahatları, sistemdəki mövcud nəzarət və araşdırma strukturlarının ləğv edilməsi, mərkəzi idarəetmənin qurulması, qeyri-dövlət təhlilinin istisna edilməsi və nəzarətin inkişafına yönəldilmiş digər tədbirlər ölkədə qlobal təlimatlara cavab verən bir nəzarət modelinin qurulmasına xidmət etmişdir (Sadiqov MM, Məmmədov SM 2010: s.58).

29 dekabr 1998-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasının Dövlət İdarəçiliyi İslahatları üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" Fərmanda deyilir ki, dəyişikliyin dörd əsas amilindən ikisi siyasət tətbiqetmə və nəzarət tənzimləməsini təkmilləşdirməkdir; Pul nəzarəti dərəcəsini genişləndirmək, pul nəzarətinin canlı işini maneə törədən dəyişənlərdən azad etmək, yenilikçi vəzifənin irəliləməsi kimi onu alçaltma alətinə çevirən mövcud motivasiyaedici qüvvələri silmək üçün göstərilmişdir.

"Audit xidməti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 sentyabr 1994), "Hesablama Palatası haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2 iyul 1999), "Azərbaycan Respublikasında Korrupsiya haqqında" Fərman Azərbaycan Respublikası Prezidentinin (8 iyun 2000-ci il) "Qanunsuz hədə-qorxuya qarşı mübarizənin gücləndirilməsi haqqında" qərarı ölkədə mövcud olan və ya hələ təməli qoyulmamış maliyyə nəzarəti mexanizmlərinin fəaliyyətindəki səmərəsizlik hallarının aşkarlanaraq ləğv edilməsinə və sistemdəki mövcud çatışmazlıqların doldurulmasına xidmət etmişdir. Buna görə də, mövcud nəzarət strukturlarının sayının azaldılmasına və imkanlarının məhdudlaşdırılmasına baxmayaraq, həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə müasir dövrün tələblərinə bütün mükəmməliyi ilə cavab verən maliyyə nəzarəti sisteminin əsası qoyulmuş oldu (Quliyev C.B. 2011: s.59).

Daha sonrasında ölkədə mövcud nəzarət sisteminin inkişafına istiqamətlənmiş mərkəzi idarəetmə səviyyəsində atılan addımlar nəticəsində əsas vəzifəsi dövlət maliyyə planının gəlirləri və xərclərinin icrasına nəzarət etmək və ölkə konstitusiyanın tələblərinə uyğun olaraq vəzifəsi büdcə nəzarətini həyata keçirmək

olan Azərbaycan Respublikasının Hesablama Palatasının da təməli qoyulmuş oldu. Hesablama Palatası Azərbaycanın Ali Audit Qurumu olaraq dövlət fondlarının fəaliyyət səmərəliliyini yoxlayan müstəsna bir qurumdur. Nəzarətin arxasında dayanan əsas təməl şərtlər, dövlət ehtiyatlarının xərclənməsində, dövlət əmlakının istifadəsində və ya özəlləşdirilməsində şərtlərin qanunauyğunluğunu və məqsədyönlülüynü təmin etmək, bu əmlakdan əldə edilən səmərənin bütövlükdə heç bir ixtisara uğramadan dövlət maliyyə planına daxil olmasına nəzarət etmək və digər maliyyə fəaliyyəti ilə bağlı olan sahələrdə şəffaflığın və sistemliliyin təmin edilməsidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, dövlət pul nəzarəti həm dövlət pul yanaşmasının səmərəli icrasına xidmət etməli, həm də ölkədə pul möhkəmliyi üçün şərait yaratmalıdır. Dövlət quruluşunun birləşmə keyfiyyətlərinə bağlı olaraq, hər hansı bir xalqın pul nəzarəti üçün öz tənzimləməsi metodu mövcuddur. Qlobal praktikada dövlət pul nəzarəti bir müddətdir səsverməyə əsaslanan cəmiyyətin zəruri bir hissəsi və dövlət pul idarəetməsinin əhəmiyyətli bir hissəsi kimi qəbul edilmişdir. Buradan başlayaraq, müxtəlif dövlətlərdə dövlət pul nəzarəti tənzimləməsinin təşkili və hərəkətidəki ən əhəmiyyətli məqamların araşdırılması ölkəmiz üçün maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər.

Bir çox hökumətlərdəki dövlət pul nəzarəti, dövlət orqanları və idarələri tərəfindən qanuni olaraq xarakterizə olunan və praktiki olaraq tətbiq olunan bir nəzarət növü olaraq, dövlətin səlahiyyətlərinə daxil olan ticarət və maddi sərvətlərin idarə edilməsindəki səhvləri, boşluqları, pul və xərc pozuntularını aşkarlamağı və aradan qaldırmağı özünə məqsəd kimi müəyyənləşdirmiş mərkəzi fəaliyyət növüdür. Beynəlxalq səviyyədə ölkələrdə dövlət pul nəzarətinin təməl elementləri müxtəlif modellərdən özünə nümunə götürsə də, onlara qoşulan ortaq amil tam bir bünövrə şəklində bu nəzarət elementlərinin mərkəzləşdirilməsi, onların bütövlükdə maliyyə nəzarəti sisteminin müstəqil həlqələri kimi ölkədəki pul vəsaiti fondlarının fəaliyyətindəki mükəmməlliyyətin təmin edilməsinə istiqamətləndirilməsi və muxtar bir nəzarət maddəsi kimi vurğulanmasıdır (Ковалёвой Т.М. 2020: с.78).

Cədvəl 9: Beynəlxalq müqayisələr, MDB-yə üzv olan ölkələr üzrə pensiyaçıların sayı (ilin əvvəlinə)

	Min nəfər								
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Azərbaycan ¹⁾	1278	1272	1277	1291	1300	1315	1318	1295	1271
Belarus	2487	2512	2537	2560	2593	2619	2594	2561	2532
Qırğızıstan	664	684	700	712	727	745	760	784	808
Qazaxıstan ²⁾	2445	2459	2582	2618	2663	2762	2838	2874	2911
Moldova ^{1,3)}	642	655	644	674	684	695	710	699	698
Özbəkistan	...	...	3091	3120	3204	3324	...	3690	3878
Rusiya	40162	40573	41019	41456	42729	43177	43504	43865	43546
Tacikistan	592	597	611	604	617	643	665	687	...
Ukrayna	13206	13036	12938	11608	11735	11397	11170	...	...

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Cədvəldən göründüyü kimi, bir çox MBD ölkəsində təqaüdçülərin sayı ölkəmizdəki ilə müqayisədə daha çoxdur. Bundan əlavə olaraq, cədvəldəki məlumatları ümumi bir sintez kimi nəzərdən keçirdikdə görürük ki, 2016-cı illə müqayisədə son illərdə bu sayda daha da azalma müşahidə edirik.

Bu gün əksər inkişaf etmiş ölkələrdə bir çox dövlət maliyyə nəzarəti orqanı dövlət büdcə nəzarətinin həyata keçirilməsində auditin effektivliyini əsas götürür. İnkişaf etmiş ölkələrdə auditin effektivlik nisbəti, ali nəzarətçi tərəfindən aparılan yoxlamaların ümumi sayının 50% -ni təşkil edir. Maliyyə hesabatlarındakı müvafiq göstəricilərin məqsədəuyğunluğuna mərkəzi idarəetmə tərəfindən şübhə formalaşdıqda, hər hansı bir ölkədə ictimai aktivlərin xərclənməsi üzərində parlament səlahiyyətlərini həyata keçirən nadir qurumlar mövcuddur. Məsələn, Hesablama Palatası Rusiya Federasiyası, Belarusiya, Litva, Moldova, Albaniya, İsrail, İndoneziya, Almaniya, Braziliya, Portuqaliya və Uruqvayda maliyyə strukturlarının fəaliyyətini sistemli şəkildə nəzarətdə saxlayır. Bəzi ölkələrdə (Avstraliya, Kanada, Danimarka, Hindistan, Misir, İngiltərə, İrlandiya) dövlət pul nəzarət imkanları ayrı-ayrı səlahiyyətlilər tərəfindən, mərkəzi idarəetmə aparatının fəaliyyətini məqbul saydığı nəzarətçilər tərəfindən həyata keçirilir.

Cədvəl 10: Beynəlxalq müqayisələr, MDB-yə üzv olan ölkələrdə ilk dəfə əlilliyi müəyyən edilən şəxslərin sayı (min nəfər)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azərbaycan	22,7	38,6	31,0	27,0	31,8	23,5	18,5	20,5
Belarus	57,5	56,0	53,6	56,6	54,5	55,4	54,9	54,6
Qırğızıstan	14,0	12,3	11,8	11,0	11,3	10,9	10,7	11,0
Qazaxıstan	...	...	...	38,8	40,8	40,8	41,7	43,2
Moldova	12,6	12,0	12,3	11,2	10,9	10,2	8,4	13,7
Özbəkistan	...	...	...	...	30,1	...	...	61,5
Rusiya	804,6	754,0	729,0	695,0	666,4	661,7	641,0	635,9
Tacikistan	8,1	9,3	7,7	7,7	8,0	7,4	7,9	7,3
Ukrayna	171,8	165,1	133,7	138,2	136,3	135,7	138,8	...

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi, www.stat.gov.az

Cədvəldən də göründüyü kimi, xüsusilə həssas insanlara ayrılan xidmətlər 2013-cü ildə ölkə səviyyəsində zirvəyə çatdı və növbəti ildən başlayaraq azalmağa doğru meyl etdi. Böyük mənzərəyə baxsaq, qısamüddətli qrafikin bir çox ölkə üçün eyni xarakterik xüsusiyyətləri əks etdirdiyini görə bilərik.

Dünya praktikasında hesablama və nəzarət orqanlarının yaradılmasının üç modeli mövcuddur:

1. Parlament modeli (əsas xüsusiyyəti Hesablama Palatasının formalaşmasında, tərkibinin və sədrinin müəyyənləşdirilməsində aparıcı rolun parlamentə aid olmasıdır);

2. Parlamentdən kənar model (parlament olmayan modeldə Hesablama Palatasının formalaşmasında əsas rol prezidentə və ya hökumətə məxsusdur);

3. Qarışıq model (qarışıq model yuxuda qeydə alınan məlumatların sintezi əsasında müəyyən edilir).

Xarici ölkələrin qanunvericiliyində Hesablama Palatasının vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- Dövlət büdcəsinin icrasına nəzarət (məsələn, Hesablama Palatası hökumət aktlarının qanuniliyi və dövlət büdcəsinin icrasına nəzarəti həyata keçirir);

- Dövlətin gəlir və xərclərinə nəzarət (məsələn, bölgədəki Hesablama Palatası dövlətin gəlir və xərclərini izləyir, maliyyə hesabatlarının aparılması metodologiyasını müəyyənləşdirir və onlayn fəaliyyətinə nəzarət edir);

- Ayrı-ayrı dövlət orqanlarının maliyyə fəaliyyətinə nəzarət (məsələn, Avstriyada Audit Palatası Federasiyanın icmalarla və qanunla müəyyən edilmiş qurumların maliyyə fəaliyyətinə nəzarət edir və Polşada da, nəzarətin ali orqanıdır).

Dünya ölkələrinin nəzarət və mühasibat orqanlarının xarakterik xüsusiyyətləri bunlardır:

- Maliyyə nəzarəti orqanlarının qanunvericilik və icra hakimiyyətlərindən müstəqilliyi;

- Dövlətin maliyyə mənbələrindən məqsədyönlü və səmərəli istifadəyə nəzarət;

- Tənzimləyici orqanların fəaliyyətinin səmərəliliyinin və ya effektivliyinin artırılması.

Nəzarət orqanının adekvatlığının əsası, xərcləmə planını tərtib edərkən həyata keçirilmiş maliyyə qiymətləndirmələri və ya qənaət edilən aktivlər ölçüsü ilə yenidən xərclənmə planına qayıdan tanış olmayan ticarət ölçüsü ilə təyin olunur. Bunu Yaponiya ilə daha açıq şəkildə göstərə bilərik. Yaponiyada dövlət pul nəzarətini həyata keçirən əsas orqan Hesablama Palatasıdır. Bu qurum, Yaponiya Konstitusiyasına görə, hakimiyyətin hər üç qolundan (məhkəmə, icra, qanunverici) asılı deyil. Yaponiya Hesablama Palatası fəaliyyətinin effektivliyi 336,700 milyon yen qiymətləndirilə bilər. 2014-cü il üçün ABS məlumatlarına görə, ali dövlət maliyyə nəzarəti orqanının effektivliyi 49,9 milyard dollar olaraq qiymətləndirilə bilər.

Əksər ölkələrdə parlament nəzarəti institutu ilə yanaşı, dövlət nəzarəti və ya dövlət nəzarətçisinə (prezident nəzarəti) tabe olan maliyyə nəzarəti orqanları vasitəsilə həyata keçirilən dövlət nəzarəti və ya nəzarət orqanları da mövcuddur. Məsələn, ABS-də Prezident yanında İdarəetmə və Büdcə İdarəsi, federal nazirlik və idarələrdə nəzarət xidmətləri, İngiltərədə - dövlət maliyyə nəzarətinin mərkəzi orqanı olan Nazirlər Kabineti yanında Dövlət Hesabları Komitəsi, Almaniyada - Federal Maliyyə İdarəsi və s. mövcuddur (Капицын В.М. 2008: с.119).

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdıraraq, xarici dövlətlərdəki dövlət pul nəzarəti orqanlarının şübhə doğurduqları təqdirdə dövlət fondlarının idarə

edilməsində əhəmiyyətli və dinamik bir rol oynadıqlarını söyləyə bilərik. Mövcud dövlət pul nəzarəti orqanlarının böyük bir hissəsi muxtardır və təlimləri çox effektiv və təcrübəlidir. Bu şəkildə, xarici millətlərdə dövlət pul nəzarəti təşəbbüsünün müsbət məqamlarından milli səviyyədə istifadə edilməsi, nəzarət mexanizminin səriştəsi, xərcləmə maddələrinin məhsuldar istifadəsi, dövlət sığortası baxımından böyük bir genişlənməyə səbəb olur və bu da öz növbəsində daha yüksək iqtisadi gözləntilər formalaşdırır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SOSIAL XƏRCLƏRİN NƏTİCƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ YOLLARI

3.1. Azərbaycan Respublikasında sosial xərclərin təsirinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif tədqiqat metodlarının köməyi ilə addımlar

Azərbaycan Respublikasında maliyyə inkişafının əhəmiyyətli bir amili sosial dəyişikliklərin məcburi birləşməsi və həyata keçirilməsidir. Millətdəki dostluq dəyişikliklərinin arxasında duran məqsədlər arasında cəmiyyətin dizaynındakı

dəyişikliklər, iş bazarının tənzimlənməsi, segment vəziyyətinin çürüməsi və əmək haqqı və müavinətlərlə əlaqəli məsələlər var.

Bu şəkildə ictimailəşmə, qoşulma, maddi inkişaf quruluşu bir çərçivədir. Sosial təminat, sosial iş, iqtisadiyyatın qeyri-neft sahəsindən ödəniş indeksləşdirilməsi və nəhayət, əhalinin haqlı və bərabər mənimsənilməsi hadisələrin sosial dönüşünü canlandırır. Dəyişikliklər burada vacib amildir. Sosial dəyişikliklər imkanları və inkişaf ehtiyaclarını xarakterizə edir. Sosial müdafiə sosial sığorta məsələlərində əhəmiyyətli bir hissəni öz üzərinə götürür. Sosial müdafiənin yaxşılaşdırılması da həyata keçirilməlidir ki, bu da aşağıdakı təlimlərin həyata keçirilməsini öz növbəsində məqbul hesab edir:

- Əhalinin sosial müdafiəsi üçün qoruma xərclərinin genişləndirilməsi ilə iş yerinin ciddiliyi araşdırılır;

- Könüllü qoruma ayrı-ayrı sakinlərin maaşlarının zərərinə koordinasiya olunur və bu səbəbdən sosial müdafiə ilə müəyyənləşdirilən məsələlər də sosial münasibətlər ilə əlaqəlidir. Hökumət tərəfindən dəstəklənən təqaüd məsələsi bu gün mövcud maliyyə vəziyyəti ilə sıx bağlı olduğu üçün.

Bu gün, planetin idarəedici ölkələrində, dünya miqyasında yaşanan problemlərin həllində ilk növbədə sosial təhlükəsizlik mövqeləri ilə bağlı olan məsələlər ön plana çıxır. Sığorta hadisələrin sosial dönüşü, qloballaşma, sosial-iqtisadi və təməl inkişafın ideal modellərini nəzərdən keçirir. Sosial təminat çərçivəsi ilə bağlı müxtəlif tövsiyələr hazırlanaraq yekun qərar üçün cəmiyyətin ixtiyarına təqdim olunur və dəyişikliklərdə tamamlanır.

Prezident İlham Əliyev öz siyasi təcrübəsində sosial strategiya ilə bağlı həyata keçirilən layihələrin və qaydaların sosial dairəni yaxşılaşdırdığını dəfələrlə müşahidə etdi. Ölkə iqtisadiyyatında da təsirsiz ötürməyən qlobal maliyyə dəyişikliklərinə baxmayaraq, sosial layihələr mütləq şəkildə həyata keçirildi və bu da, ölkə başçımızın sosial məsələlərlə bağlı nə qədər həssas və qayğılı mövqə sərgiləməsinin göstəriciləridir.

Respublika Prezidentinin yaxınlaşmasının mərkəz nöqtəsi Azərbaycan Respublikasının rezidentidir. Son vaxtlar neft qiymətlərindəki kəskin azalmaya

baxmayaraq, ölkənin iqtisadi və sosial inkişafı baxımından önəmli rol oynayan layihələr fasiləsiz şəkildə uğurla icra olunur. Sakinlər hər vəziyyətdə maraqlarını sosial dairədə ifadə edirlər. Dövlət başçısı eyni zamanda vacib çərçivəni qurmağın yollarını uğurla tapır və hər zaman cəmiyyətin mənafelərinin qorunmasını təmin edən tədbirləri müvafəqiyyətlə yerinə yetirir (Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov RB, Qurbanov FA 2013: s.78)

Sosial tənzimləmə güclü dostluq, maliyyə və sosial mühitlərdə qurulur və öz fəaliyyətini həyata keçirir. Düşüncə və maraqlar, sosial problemlər və insan ehtiyaclarını həll etmək üçün hansı strategiyaların dövlət təcrübəsində mövcud olması nəzərdən keçirilir və tətbiqi üçün uyğun şəraitin formalaşması gözlənilir.

Sosial olaraq məskunlaşmış ailə və cinsi standartlar sosial strategiyayı və alıcıların mövcudluğunu təsir edir. Bəzi hallarda açıq üstünlüklər üçün axtarılan tənzimləmələrin acınacaqlı sosial nəticələri ortaya çıxı bilər. Sosial yanaşma ilə müəyyən edilmiş qanuni nümayişlərin nizamlanması neftə olan inamın azalmasını və neft gəlirlərinin hadisələrin maliyyə və sosial yönünə yönəlməsini əks etdirir. Dost yanaşmada əsas məsələ qeyri-neft sahəsinin irəliləməsidirki, bu da hazırkı dövürdə ölkəmizdə dövlətçilik siyasətinin əsasını təşkil edir.

İş qabiliyyəti olmayan şəxslər üçün sosial üstünlüklərin genişləndirilməsi, onlara mənzil verilməsi və sair bu məsələlər üçün dövlət maliyyə planından 464 milyon manat ayrılmışdır. Sosial yanaşmanı yaxşılaşdırmaq üçün dövlətin aktivlərin təyin edilməsində çoxsaylı maraqları var. Pul yardımını Azərbaycanda sosial xərclərin yönəldilməsində mühüm rol oynayır. Pul təhlükəsizliyi, maliyyə dəstəkçisi və faiz ödənişləri almaq üçün bir ehtiyat planı ilə verilən laqeyd ödəniş öhdəliyidir. Çoxsaylı sığorta agentlikləri, maliyyə təminatçıları cəlb etmək üçün banklar tərəfindən istifadə olunan pul təminatları və müqayisəli maddələr üzrə praktik təcrübəyə malikdirlər.

Təminat, maliyyə təminatçılarına, qarantın ideal taksitlər etmək üçün qanuni məcburiyyət öhdəliyini yerinə yetirməyi imtina etməsi halında təşəbbüsə zəmanət verəcək əlavə bir uyğunlaşma dərəcəsi verir. Bir neçə istiqraz pul əməliyyatı agentliyi tərəfindən qorunur (əks halda möhkəm təhlükəsizlik şəbəkəsi təminatçısı

deyilir). Normalda, pul anderrayterləri maliyyə hesabatlarında təminatların uzadılması və planını açıqlayırlar. Əsas təşkilatlar və onların köməkçiləri arasında verilən təminatlar hələ müəyyənləşdirilməmiş öhdəlik kimi uçota alınmamalıdır. Məsələn, ana təşkilatın köməkçisinin kənar şəxs qarşısında öhdəliyi alındıqda və ya baş təşkilatın köməkçisinin kənar şəxs və ya başqa bir filial qarşısında öhdəliyi alındığı təqdirdə, bu borclar hələ müəyyənləşdirilməməli idi.

Nağd pul təhlükəsizliyi məsuliyyətin bütün hissəsini əhatə etmir. Məsələn, nağd təhlükəsizlik yalnız kompensasiya mükafatı ola bilər. Bəzi hallarda çox sayda birlik nağd pul təminatı ilə əlaqədardır. Bu hallarda, hər zamanət məsələnin yalnız bir hissəsi üçün məsuliyyət daşıyır. Müxtəlif hallarda, maliyyəçilər müxtəlif öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi halında müxtəlif zaminlərin dövryyəsinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Vəziyyətlərin sosial inkişafını yaxşılaşdırmaq üçün dövlət yeri geri qaytarmaq və maliyyə təhlükəsizliyini möhkəmləndirmək üçün davamlı olaraq çox pul ayırır (Əlirzayev Ə.Q. 2015: s.45).

Azərbaycanda sosial cəhətdən təşkil olunmuş istehlaklar rəhbərliyində pul təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif istiqamətlər mövcuddur. Sosial məqsədlər dövlət xərcləmə planının böyük bir hissəsini təşkil etdiyindən, pul tənzimlənməsi idarə olunmalıdır. Pul təhlükəsizliyinin idarə olunmaması şansında, pul təcili vəziyyəti baş verə bilər. Pul təhlükəsizliyi təlimatında dövlətin sosiallaşma nöqtələri var. Bunlar:

- Sosial limit. Bir neçə dövlət gözlənilməli kimi pul təhlükəsizliyini yönəldə bilməz və həqiqətən həyatları üçün məsuliyyət daşımaq üçün tanımadığı bir element tələb edir. Cəmiyyət müntəzəm olaraq ictimai rifahla bağlı bu cür söyləri dəstəkləməyi və aktivləşdirməyi düşünə bilər.

- Sosial üstünlüklər və dövlət yardımı. Bir neçə qrup əmək haqqını itirir, əlil olur və ya əsas tələblərini yerinə yetirə bilmir. Bunun baş verdiyi anda cəmiyyət fərdlərin ac qalmaması üçün son dərəcə aşağı səviyyədə kömək edəcəkdir. İşsizlikdən qorunma, dövlət yardımı və imkansızlıq proqramları, qazilərin əlilliyi proqramları, ümumi rifah və emosional sağlamlıq proqramları, imkansızlara istiqamətli örtüklər bu kimi layihələrdəndir.

Sosial tənzimləmə, sosial yardım proqramları heyəti, təlimat, rifah, yetkin yaş, yoxsulluq, imkansızlıq və s. Bu administrasiyaları alan şəxslərin məsələlərini əlavə olaraq idarə edir. Bir daha yaxşı olma ehtimalı qərarlarına etibar edir. Günün sonunda, hökumət köməyi ideyası pul təhlükəsizliyinə necə təsir göstərir? Əvvəla, pul təhlükəsizliyi dövlət faizlərinin artırılması məsələsini gündəmə gətirir. Sosial idarəçiliyə layiq görülən fərdlər səhv etməz bir düşüncəyə sahib olmalıdırlar.

Amerikada dövlət orqanı mühüm tibbi əhatə dairəsi ilə mübarizə aparır və hamının xərcini  z üzərinə g t rm sini necə təmin edə bilər?  unki rifah, firavanlıq fikrimiz  c n xatırlanan bir ehtiyacdır. Çox sayda dövlətdə ittihamlar ABŞ-dan daha yüksəkdir, buna görə dövlət orqanı əhaliyə tibbi xidmətlər göstərə bilər, lakin Amerikada sakinlər aşaqı ittihamları firavanlıq məsələsi olaraq g r rl r, buna görə fərqli niyyətlərin olmasının vacib olduėunu düşünürəm  d m ni genişləndirmək. Azərbaycanda sosial hökumət yardımının vəziyyəti sosial x rcil r təlimatında  z əksini tapmışdır. Pul rəhbərliyi məsələsi, ölkədə böyük varlıq tələb edən sosial və maliyyə layihələrinin icrasını daha da yaxşılaşdırır.

Dövlət x rcil ri planından ayrılan aktivlər ölkənin sosial və pul inkişafını daha da yaxşılaşdırır. Pul təhlükəsizliyi rəhbərliyi ilə müəyyənləşdirilən məsələlər burada vacibdir. Dövlətin pul tənzimləməsinin rəhbər məqamları onun həyata keçirdiyi sosial dəyişikliklərin daşıyıcılarıdır.  unki sosial siyasət “rifah” hesab olunur və bu proqramların həyata keçirilməsi  c n onun idarə olunması və maliyyələşdirilməsinin rəhbər prinsipləri olmalıdır.

Sosial siyasət dünya birliyinin insan təhlükəsizliyinə, təhsilə, m şğulluėa, saėlamlıėa v  firavanlıėa olan insan tələbatının ödənilməsinə y n lmışdir. Sosial siyasət sosial, demoqrafik və iqtisadi dəyişikliklər, yoxsulluq, miqrasiya v  qloballaşmanın qlobal  aėırışlarına dövlət və cəmiyyətlərin necə reaksiya verdiyini göstərir.

Sosial yanaşma, ictimai r hb rlikl rin, ailələrin, ümumi cəmiyyətin, bazarın və qlobal birliklərin müxtəlif hissələrini həyat tərzi, idarəetmə və g nclikd n yetkinliyə dəstək verməkdə ayırır. Bu idarələr gənclərə v  ailələrə kömək, təlimat və rifah, yaşayış və qonşuluq bərpa, qayėı v  ehtiyacsızlıėın azalması, işsizliyə dəstək və

hazırlıq, annuitet və sosial yardım göstərir. Sosial tənzimləmə, maddi vəziyyətinə, irqinə, milliyyətinə, hərəkət vəziyyətinə, cinsi istiqamətinə, iş qabiliyyətsizliyinə, yaşına və insanların toplanışına bağlı olan insanların yığıncaqları arasında idarəetmə və dəstək balanssızlığını azaltmaq üçün yanaşmaları ayırmaq və aşkarlamaqdan ibarətdir.

Hökumət yerli hakimiyyət orqanlarına və sosial sahibkarlara öz işlərini yerinə yetirməyə imkan verir. Bu məsələ sosial xərcləri əhatə edir. Ona görə də maliyyə təhlükəsizliyi, burada xüsusi yer tutur. Mənzillə bağlı sosial layihələrin icrası zamanı dövlət aşağıdakı addımları atır:

1. İslahat. Bu vaxt evsizlərin sayını müəyyənləşdirir.

2. Ehtiyac. Evsizlərə ən çox ehtiyac var.

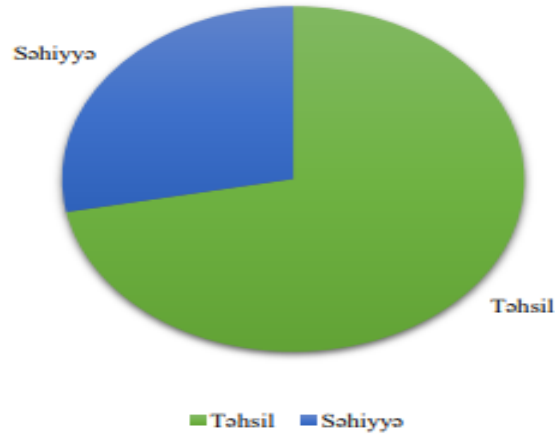
3. Qarşılıqlı mübadiləsi. Dövlət ona bütün imkanları ilə bir ev verir, lakin əvvəlki ev dövlətə keçir. Bu dəfə o, dövlət evini təmir edir və onu başqasına ötürür. Bu zəncirləmə prosesi də maliyyə təhlükəsizliyinə müsbət təsir göstərir.

Dövlət tərəfindən icra edilən layihələrdə ədalət prinsipinə əməl edilir. Sosial siyasətin maliyyələşdirilməsi sosial və iqtisadi siyasət arasında zəruri qarşılıqlı əlaqəni oynayır. Maliyyə resursları resursların daimi axınını təmin etməlidir. Demokratik iqtisadi və sosial inkişafa nail olmaq üçün əlverişli islahatlar aparılmalıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycan qlobal iqtisadiyyat kontekstində sosial siyasət sahəsində bir sıra problemlərlə üzləşir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi potensialı vergi-büdcə siyasətini, əmək bazarını və struktur tənzimləmə proseslərini əhatə edir. Sosial siyasətdə sosial xərclər istehsal strukturlarındakı dəyişikliklərdən çox asılıdır.

Diagram 1: Sosial yönlü xərclərdə təhsil və səhiyyənin yeri

Mənbə: Statistik Məlumat Bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Səhiyyə və təhsil insan inkişafının təməlidir. Səhiyyə və təhsil sahəsində xidmətlərə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi yoxsulluğun aradan qaldırılması və bərabərsizliyin azaldılması üzrə istənilən strategiyanın əsas faktorudur. İnkişafını davam etdirən ölkələrdə əhalinin yoxsul təbəqələri tez-tez özəl səhiyyə və təhsil xidmətlərinin təchizatçılmasına xidmət üçün müraciət edirlər.

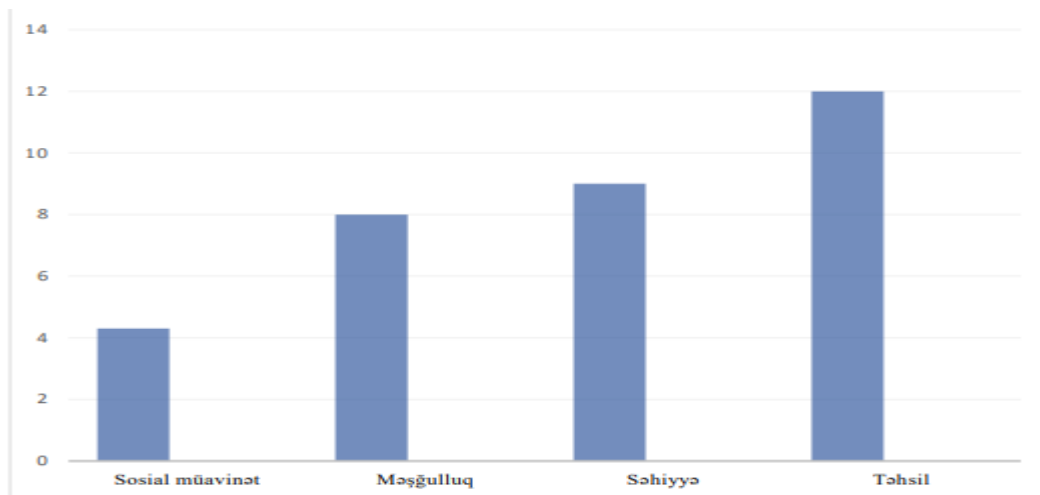
Azərbaycan hökumətinin əsas məqsədi ayrı-ayrı şəxslərin hökumət yardımlarını yaxşılaşdırmaq, qismət olanlar üçün dövlət qayğısını gücləndirmək və hər kəs üçün hörmətli bir həyat təmin etmək üçün həyati şərtlərdən birini yaratmaqdır. Sosial tənzimləmədə müəyyənləşdirilən sosial məsələlər genişlənən siyasi qarşıdurmalardır. Siyasi rəqiblərin qarşısını almaq və siyasi qərar seçimlərinin mənimsənilməsi, bununla birlikdə sosial yanaşmanın əsas məsələləri siyasi yarış vaxtı çərçivəsində sosial tənzimlənmənin hərəkətliliyi. Mühafizəçilər adətən insanların və özəl birliklərin sosial məsələləri ətrafında cəmləşiblər, müxaliflər isə bu məsələlərin həllində hökumətin dinamik dəstəyini və genişləndirilməsini sıxışdırıblar. Bu iki mövqe bir-birindən zidd deyil. Beləliklə, dost yanaşma ilə bağlı hazırkı söhbətlər sosial layihələrin ehtiyac və əlverişliliyi, sosial layihələrin necə hazırlanacağı və sosial layihələrdən necə istifadə ediləcəyi ilə bağlı əsas suallara cavab verməyə çalışır (Quliyev C.B. 2011: s.26).

3.2. Sosial xərclərin proqnozlaşdırılması sahəsində mövcud problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə təkliflər

Dünya təcrübəsindən çıxış edərək demək olar ki, dövlət sosial müdafiə üçün həmişə böyük büdcə ayırmışdır. Biz bunu respublikamızda aydın görürük. Qeyd etmək olar ki, ölkəmizdə də əhalinin Sosial Müdafiəsi nəzərəcarpacaq səviyyədə güclənir.

Dövlət başçısının əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi istiqamətində siyasi söyləri və bacarıqları yüksək səviyyədədir. Əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və xeyli sayda sosial tədbirlərin reallaşdırılması yönündə həyata keçirilmiş tədbirlərə görə prezidentimiz İlham Heydər oğlu Əliyevin uğurlu sosial siyasəti danılmazdır.

Qrafik 1: Sosial siyasətin ən çox xərc çəkilən sahələri

Mənbə: Statistik Məlumat Bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıda göstərilən diaqramdan gördüyümüz kimi, təhsil xərcləri sosial yönümlü xərclər arasında ilk sıradadır. 2019-cu il üçün statistikaya baxarkən görürük ki, birinci yerdə təhsilin dəyəri durur. Səbəb ondan ibarətdir ki, dövlət təhsilin səviyyəsini qaldırmaq istəyir. Tədrisin müxtəlifliyi və plüralizmi ilə səciyyələnən dünyada insanlara birlikdə yaşamağa şərait yaradan dəyərlərə, rəftarlara və xüsusiyyətlərə fikir vermək lazımdır.

Müasir cəmiyyətdə təhsil vacib rola sahibdir. Təhsil insanları maarifləndirir və onları xurafatlardan qoruyur. Təhsil təkcə Azərbaycanda deyil, Qərbin bir çox

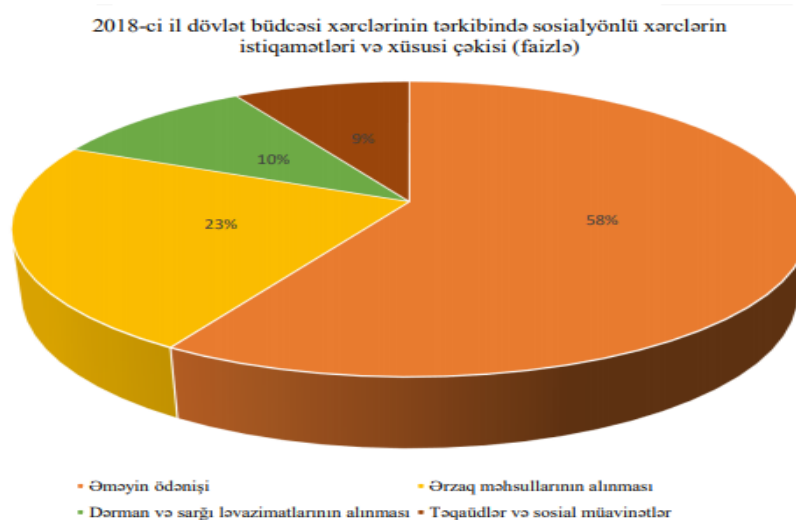
ölkələrində də daha yaxşı gələcək təmin edir. Təhsil həmişə insanı həyatda yönəldir. Yüksək təhsilli bir şəxs hər şeyi müstəqil şəkildə idarə edə bilər. Pensiyaçı çox rahat yaşaya bilər (Abbasov S.A. 2009: s.88).

Təhsil insanlar üçün ən yaxşı sərmayədir, çünki yaxşı təhsilli insanların onlara uyğun iş tapmaq imkanları daha çoxdur. Təhsilli bir insana həmişə bütün dünyada hörmət ediləcək və onun istedadı mükafatlandırılacaq. Təhsil də insanı müsbət edir. Savadlılıq səviyyəsi təhsildən asılıdır. Texnologiyanın inkişafı təhsildən asılıdır. Təhsil məşğulluğun təmin olunmasının ən mühüm amilidir ki, bu da ölkənin inkişafında və ölkədə adambaşına düşən gəlirin artırılmasında mühüm rol oynayır.

Yoxsulluğun azalması və aradan qalxması üçün təhsil ən yaxşı silahdır. Təhsil təkcə kitabların öyrənilməsi deyil, həm də həyatın tədrisidir. Bu tez bacarıq və şüur artırır. Stajçı yaxşı və pis arasındakı fərqi müəyyənləşdirir. Təhsil həmişə qida verir. Əgər təhsil həyatda bizimlədirsə, həyatda hər şey var. Bu, iqtisadi inkişaf üçün yaxşı resursdur.

Bir sözlə, dövlət quruculuğu Azərbaycan Respublikasında sosial siyasət vasitəsilə uğurla və ardıcıl surətdə həyata keçirilir.

Diaqram 2: Dövlət büdcəsi tərkibində sosial xərclər və onların yeri

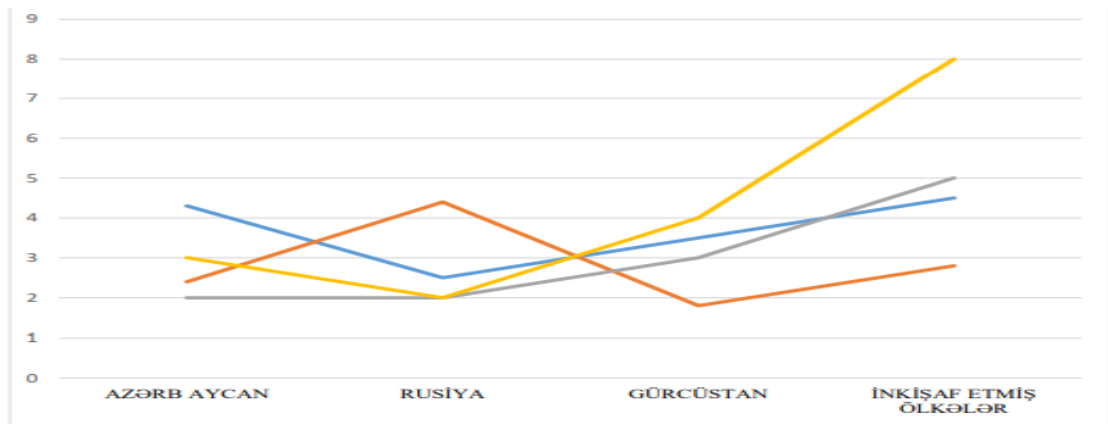
Mənbə: Statistik Məlumat Bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıda görüldüyü kimi, büdcə xərcləri arasında birinci yer ödənilir. Dövlət öz sosial siyasətinin düzgün olub olmamasına baxaraq büdcəni tənzimləyir və xərclənən vəsaiti dəqiq müəyyən edə bilər.

Dövlət tərəfindən sosial siyasətdə və sosial xərclər siyasətində həyata keçirilən fəaliyyət planı geniş və vacibdir. Dövlətin öz idarəetmə siyasəti ilə əlaqədar reallaşdırdığı fəaliyyət planının mahiyyəti və əhəmiyyəti dövlətin islahatını tələb edən halların üzə çıxarılmasından ibarətdir. Sosial sahənin müasirləşdirilməsi istiqamətində xeyli tədbirlər reallaşdırır. Məsələn, regionların inkişafı Dövlət Proqramının, pensiya və sosial müavinətlərin verilməsi qaydaları haqqında proqramın, tam məşğulluq proqramının, bütövlükdə sosial siyasətin yol xəritəsinin və s. qəbul edilməsi. Bu gün sosial təminatın Azərbaycan siyasətində adı var və bu sürətli inkişafdır.

Yuxarıda adı çəkilən qlobal sosial siyasətin müxtəlif xüsusiyyətlərinə istinad edərək, onların Azərbaycanda tətbiqi və dəyişiklikləri təsvir edilir. Qlobal sosial siyasət qaydalarına gəldikdə isə, Beynəlxalq maliyyə institutlarının (Dünya Bankı və BVF) Azərbaycanla sosial siyasət islahatlarına təsiri qeyd edilib.

Qrafik 2: Azərbaycan və dünya ölkələrinin sosial siyasət dinamikası

Mənbə: Statistik Məlumat Bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Qrafikdən gördüyümüz kimi, Azərbaycan digər ölkələrlə müqayisədə sosial siyasətin dinamikasının önündə dayanır. Sosial bölüşdürmənin qlobal mexanizmlərinə inkişaf məqsədi ilə yardım, transmilli vergilər, qlobal fondlar və ölkələr arasında resursları bölüşdürən müxtəlif qlobal və regional institutlar daxildir.

Hər bir sahədə olduğu kimi, burada yenilik var. Sosial siyasət sahəsində islahatlar cəmiyyətdə istənilən ədalətsizliyin aradan qaldırılmasına cəhddir. Sosial islahatlarla məşğul olan insanlar bunu həyatlarının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün

edirlər. Anlayışlar sosial siyasət və islahatlar həmişə bir-biri ilə bağlıdır. Bu, bir növ sosial hərəkətdir ki, onun məqsədi sürətli və ya fundamental dəyişiklik yox, cəmiyyətin müəyyən aspektlərini tədricən dəyişməkdir.

2021-ci il üçün maliyyə siyasətinin əsas istiqamətləri, pandemiya sonrası mühitdə büdcə gəlirlərinin (neft və qaz sektorundan daxilolmaların) azalması və payın ardıcıl artması fonunda büdcə gəlirləri ilə xərclərinin uyğunlaşdırılmasını təmin etməkdir. Ümumi büdcə gəlirlərində qeyri-neft sektorundan əldə olunan gəlirlərin, Dövlət Neft Fondunun varlıqlarının azaldılmış neft və valyuta gəlirləri qarşısında iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən səviyyədə qorunması, müdafiə və təhlükəsizlik, dövlət borcu, davamlı maliyyələşdirmə prioritet dövlət proqramları və layihələri üçün bu əsasda əhalinin sosial rifahının və iqtisadi böyümənin davamlılığının qorunmasına yönəlmiş tədbirlərə dəstək təşkil ediləcəkdir.

Pandemiyanın yaratdığı yeni çağırışlara cavab tədbirləri çərçivəsində dövlət büdcəsi xərclərinin zəruri artımını təmin etmək üçün “Dövlət haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə “Azərbaycan Respublikasının Qanununa” uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının 2020-ci il büdcəsi mövzusunda 7 Avqust 2020-ci il tarixli 159-VİGD nömrəli büdcə qaydasının tətbiqi 1 yanvar 2022-ci il tarixinə qədər dayandırılmış və cari ilin dövlət büdcəsində dəyişikliklər edilmişdir. Dəyişikliklər (dürüstlük) büdcə gəlirlərinin azalması ilə büdcə xərclərinin artması arasında bir tarazlığın təmin edilməsinə yönəlib.

Orta müddətli büdcə gəlirləri ilə xərcləri arasında bir tarazlıq yaratmaq və lazımi xərcləri ödəmək üçün Dövlət Neft Fondundan illik transfert həcmi bu dövrdə büdcə və makroiqtisadi sabitliyi təmin etməlidir. Buna əsasən, 2021-ci ildə Dövlət Neft Fondundan ölkə iqtisadiyyatının bərpasını və daha da inkişafını təmin etmək üçün köçürmə məbləği 2020-ci ilin icmal büdcəsində nəzərdə tutulan səviyyədə saxlanılacaqdır. Eyni zamanda, büdcə gəlirləri və xərclərinin tutarlılığını təmin etmək üçün büdcə qaydası təkmilləşdiriləcək və tətbiqi 2022-ci ildən başlayacaq.

Ölkənin neft ehtiyatlarının təbii tükənməsi, eyni zamanda dünya iqtisadiyyatının ənənəvi karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığının azalması,

həmçinin “yaşılığın” yaranması ilə neft gəlirləri və valyuta gəlirlərində tədricən azalma gözlənilir. Belə bir şəraitdə, sonrakı illərdə qeyri-neft sektorundan əldə olunan gəlirlər hesabına Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertlərin həcmində tədricən azalma nəzərdə tutulur.

Büdcə gəlirlərinin azalması fonunda zəruri büdcə xərclərini maliyyələşdirmək və bununla da büdcə gəlirləri ilə xərclərinin uyğunluğunu qorumaq üçün dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi əlavə olaraq təmin edilmiş əsas (əsas) borcun ödənişlərinin yenidən maliyyələşdirilməsi ilə təmin ediləcəkdir. Eyni zamanda, borc siyasətinə həssas bir yanaşma ilə dövlət borcunun idarəolunan səviyyədə saxlanmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir.

Ölkədə rəqabətədavamlı qeyri-neft istehsalının və ixracının stimullaşdırılması, yeni sənaye sahələrinin yaradılmasına dövlət dəstəyi, liberallaşmanın genişləndirilməsi, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və dövlət müəssisələrində korporativ idarəetmənin mütərəqqi metodlarının tətbiqi ilə səmərəliliyinin artırılması tədbirləri davam etdiriləcəkdir.

Dövlət xərclərinin səmərəliliyini və hədəflənməsini artırmaq məqsədilə dövlət maliyyə idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsi sahəsində islahatların davamı olaraq, 2021-ci ildən başlayaraq hədəf büdcə mexanizminə keçid çərçivəsində ilk dəfə olaraq üç pilot sektorda (təhsil, kənd təsərrüfatı və ətraf mühitin qorunması), orta müddətli xərclər (MHI) çərçivəsində tətbiq olunur. Bu pilot sektorlar üçün hazırlanmış sektor strateji planlarında bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün xərclənən vəsaitlər üzərində nəzarəti gücləndirəcək monitorinq göstəriciləri də daxil olmaqla bu hədəflərə çatmaq üçün həyata keçiriləcək strateji hədəflər, proqramlar, alt proqramlar və tədbirlər tətbiq ediləcəkdir.

Bu il pandemiya səbəbindən iqtisadi aktivliyin zəifləməsi, ticarət dövriyyəsinin azalması və ümumi tələbin azalması ölkə iqtisadiyyatının inkişafına mənfi təsir göstərir. Eyni zamanda, dünyanın digər ölkələrində olduğu kimi, turizm, nəqliyyat və xidmətlər ilə əlaqəli digər sektorlarda iqtisadi durğunluq və tənəzzül mövcuddur.

Bu əsasda, bu il pandemiya təsirlənmiş sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətinin bərpasını stimullaşdırmaq məqsədilə dəstək tədbirləri çərçivəsində

vergi güzəştləri (mikro müəssisə sahibkarlıq subyektlərinə təcili sadələşdirilmiş vergi güzəştlərinin verilməsi, əmlakdan azad edilmə və torpaq vergisi, gəlir vergisi (gəlir) və sadələşdirilmiş vergi üçün təcili güzəştlərin verilməsi, sosial sığorta yükünün azaldılması, təcili azadolma, kirayə vergilərindən) tətbiq ediləcəkdir.

Ölkədə davam edən sosial və iqtisadi dəstək tədbirləri, habelə kölgə iqtisadiyyatının azaldılması, qeyri-rəsmi məşğulluq və şəffaflığın artırılması, idxala nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi kimi amillər də daxil olmaqla ölkədə aparılan digər sosial-iqtisadi islahatlar müsbət təsir göstərəcəkdir və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı 2021 və orta müddət üçün büdcə gəlirlərinin formalaşmasında əsas hərəkətverici qüvvə olacaqdır.

Gəlir siyasətinin digər bir mühüm istiqaməti elektron ticarət sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, rəqəmsal ödənişlər üçün institusional mühitin daha da yaxşılaşdırılması, nağdsız ödənişlər səviyyəsində artım və ödəniş alətlərinin istifadəsi olacaqdır.

İqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft ixracının coğrafiyasını və çeşidini genişləndirmək, ölkənin iqtisadi inkişafının davamlılığını təmin etmək üçün qeyri-büdcə gəlirlərini artırmaq orta müddətdə gəlir siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olacaqdır.

Kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması, o cümlədən sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətində şəffaflıq və hesabatlılıq tələblərinin gücləndirilməsi, vergi bazasının genişləndirilməsi və vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri davam edəcəkdir.

Sərnişin və yük daşınması sahəsində nəqliyyat vasitələri üçün tətbiq olunan ödənişlərin optimallaşdırılması gəlir siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olacaqdır. Kreditorlar və dövlət qarşısında maliyyə öhdəliklərinin vaxtında və tam ödənilməsini təmin etmək, habelə dövlət müəssisələrində daha səmərəli və mütərəqqi korporativ idarəetmə metodlarını tətbiq etməklə vergilər və dividendlərin ödənilməsini artırmaq üçün işlər davam edəcəkdir. Orta müddətdə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində təşviq tədbirlərinin görülməsinə və investorlar üçün daha əlverişli şəraitin yaradılmasına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Ölkənin müdafiə və

təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, Xüsusi Müdafiə xarakterli layihə və tədbirlərə maliyyə dəstəyi yaradılması 2021-ci ildə və orta müddətdə davam etdiriləcəkdir.

Dünyada baş verən son hadisələr nəzərə alınmaqla, xərcləmə siyasətinin digər bir vacib istiqaməti kəskin qida çatışmazlığı hallarının qarşısını almaq üçün ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi olacaqdır. Bu əsasda əkinçilik sektoru stimullaşdırılacaq, kənd təsərrüfatının aparıcı sahələri inkişaf etdiriləcək, qida istehsalı sahəsində fəaliyyət göstərən qurumların iqtisadi fəaliyyətinin gəlirliliyi artırılacaq, yönəldilən investisiyalara qida istehsalçılara dövlət dəstəyi veriləcəkdir.

2021-ci ildə və orta müddətdə xərclərin prioritet istiqamətləri bölgələrdə rəqabətqabiliyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sektorunun inkişafı üçün əlverişli bir mühitin formalaşması, aqrar sektora artan dövlət qayğısının davam etdirilməsi olacaqdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində dövlət proqramlarının icrası ilə bağlı xərclərin maliyyələşdirilməsi və kənd təsərrüfatı istehsalına subsidiyalar 2021-ci ildə də davam etdiriləcəkdir.

2021-ci ildə xərcləmə siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri su təhlükəsizliyini, içməli su təchizatı, kənd təsərrüfatının inkişafı, habelə suyun paylanması və qənaətli istifadəsi üçün davamlı su təchizatı təmin edən hədəfli layihələrin maliyyələşdirilməsi olacaqdır.

Əhəmiyyətli bir istiqamət, səhiyyə sahəsində mövcud problemlər nəzərə alınmaqla, sanitariya və epidemioloji vəziyyətə nəzarət və əhəlinin sağlamlığının etibarlı qorunması üçün ənənəvi dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi olacaqdır. İlin birinci yarısında ölkənin bütün bölgələrində icbari tibbi sığortanın tətbiqi başa çatacaqdır.

Dövlət Büdcəsi, koronavirus (COVID-19) pandemiyasından mənfi təsirlənmiş sahələrə dövlət dəstəyi mexanizmlərinin, o cümlədən dövlət zəmanətlərinin verilməsi və sahibkarlıq subyektləri tərəfindən alınan kreditlərin faiz dərəcəsinin 31 dekabr tarixinə qədər verilməsi üçün maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin istifadəsini nəzərdə tutur.

2021-ci il dövlət büdcəsi layihəsində əhalinin mənzilə olan tələbatını ödəmək və mənzil şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün güzəştli ipoteka kreditlərinin verilməsi və sosial evlərin tikintisi üçün müvafiq vəsaitin ayrılması proqnozlaşdırılır.

Əlillər və şəhid ailələri də daxil olmaqla bu qəbilədən olan qaçqınlar və məcburi köçkünlər və həssas qruplar üçün evlərin tikintisinə dövlət investisiyalarının davam etdirilməsi orta müddətli xərclərin prioritet sahələrindən biri olacaqdır.

Ümumi maliyyədə investisiya xərclərinin çəkisində azalma olacaq, bunun əsas səbəbi böyük infrastruktur layihələrinin icrasının başa çatmasıdır. Gələn ildən başlayaraq, layihələrin həyata keçirilməsindən gözlənilən sosial-iqtisadi effekt qiymətləndirilərək yalnız ölkənin uzunmüddətli inkişaf hədəflərinə yönəldilmiş ən zəruri investisiya layihələri maliyyələşdiriləcəkdir.

NƏTİCƏ

Sosial siyasət dəyişiklik üçün seçimdir. Tanınmış iqtisadçı Titmus vurğulamışdır ki, sosial siyasətin məzmunlu müzakirəsi zamanı insan dəyərlərinə məhəl qoyulmamaq olmaz. Bu “faydasız” ola bilməz, çünki sosial siyasət bütün bu ictimai məqsəd və seçkilərin arasında deyil. Sosial siyasət bu və ya digər cəmiyyətin dəyərlərini kökündən dəyişir.

Bizim dövrümüzdə dövlətin sosial siyasətinin tarazlaşdırılması üçün fəaliyyətin genişləndirilməsinin vacibliyi aktuallaşmış. Məlum olduğu kimi, dövlət çoxsaylı sosial imkanları həyata keçirir. Dövlətin sosial inkişafını canlandıran təkamül onun sosial qabiliyyətidir. Daha sonra bu məqamlar onların sosial üstünlükləri olur. Dövlətin qəsdən pul və sosial bələdçi alətlərinə doğru hərəkəti, sosial yanaşmanın vacib qaydayı olaraq davam edir. Dövlətin sosial dairədəki dəyişiklikləri dostluq standartlarından asılıdır.

Beləliklə, sosial siyasət hər bir vətəndaşın və dövlətin hər bir üzvünün işsizlik probleminin həllinə yönəlib. Qloballaşma dövründə sosial siyasət prosesi yeni əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Sosial siyasət nümunəvi proqramlar əsasında həyata keçirilir. İslahatlarla bağlı sosial siyasət ölkələrin yoxsulluqla mübarizəsini göstərir. Bir sıra məsələlər dövlətin sosial fəallığı ilə bağlıdır. Odur ki, bu məsələlər təkcə insanların həyatının yaxşılaşmasına aid deyil. Bu da insanlarda yaxşı sosial keyfiyyətlərin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Sosial keyfiyyətlərə nizam-intizam, dürüstlük, əməksevərlik və ən əsası vətənpərvərlik aid edilə bilər.

Dissertasiya işində dövlətin sosial siyasət və sosial siyasətlə bağlı xərc siyasəti qarşılıqlı birlik prinsipi əsasında araşdırılır. Müəyyən edilmişdir ki, hər iki siyasət qarşılıqlı surətdə həyata keçirilir. Əlbəttə ki, dövlət sosial siyasətin icrası üçün vəsait ayırır. Bu vəsait hesabına siyasətin düzgün bölüşdürülməsi və həyata keçirilməsi dövlətin və onun vətəndaşlarının rifahına kömək edir. Bu baxımdan qəbul edilmiş proqram və əməllərdə büdcədən ayrılan vəsaitin adı çəkilir. Bu vəsaitin böyük hissəsi sosial ödənişlərə, sosial müdafiəyə, təhsilə və səhiyyəyə yönəldilir.

Sosial strategiyanın inkişafı üçün çox sayda komponent var. Sosial tənzimləmə inkişaf qarşılıqlı fəaliyyətində həyati bir standart kimi qəbul edilir. Çünki hər bir xalqın iqtisadiyyatı onun sosial quruluşundan asılıdır. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial tənzimləmələrlə müəyyənləşdirilmiş dövlət proqramları və edilən dəyişikliklər düşünülmüşdür. Hər bir sakinin yaxşılaşdırılmasına dair dövlət sosial strategiyasının ayrı-ayrılıqda deyil, böyük ölçüdə yönəldilməsi lazım olduğu araşdırmadan çox yaxşı bağlana bilər. Bu işdə şəhər sakinlərinin işi vazgeçilməzdir. Səmimi tənzimləmə ilə bağlı təklifi verməyin vacib olduğunu düşünürəm:

1. Sosial çərçivəni yaxşılaşdırmaq üçün davamlı müşahidə;
2. Sosial üstünlüklər və annuitetlərin standart aydan aya artması;
3. Təlim üçün verilən aktivlərin çoxaldılması;
4. Tibbi yardımın maddi və ixtisaslaşdırılmış bazasını əlavə olaraq yaxşılaşdırmaq üçün xaricdən dişli idxal;
5. Yaşlı insanların, əlillərin və s. pulsuz tibbi müayinəsi və müalicəsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” Qanunu 2 iyul 2002-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının vahid büdcə təsnifatı. Bakı, 2005.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin “Təhsil, Elm və Mədəniyyət” haqqında statistik göstəriciləri. Bakı, 2020.
4. “Azərbaycan Respublikasının statistik göstəriciləri”, Bakı 2019 il.
5. Azərbaycan Respublikasının sosial iqtisadi göstəriciləri, ADSK, “Səda” Nəşriyyatı, 2015.
6. Azərbaycan Respublikasının “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunu 7 fevral 2006-cı il.
7. Azərbaycan Respublikasının “Sosial sığorta haqqında” Qanunu 18 fevral 1997-ci il.
8. Azərbaycan Respublikasının 2007-2014-ci illər “Dövlət büdcəsinin icrası haqqında” hesabatlar.
9. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanunu 19 iyun 2009-cu il.
10. “2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” AR-nın Qanunu 20 oktyabr 2015.
11. “Dövlət büdcəsi haqqında” AR-nın Qanunu 28 noyabr 2014.
12. “Dövlət büdcəsinin icrası haqqında” AR-nın Qanunu 29 may 2015.
13. “DSMF-nun 2014-cü il büdcəsi haqqında” AR-nın Qanunu 22 noyabr 2013 il.
14. Abbasov S.A. (2009), “Maliyyə menecmenti: təşkili və təkmilləşdirilməsi problemləri” (monoqrafiya). Bakı, “Elm və təhsil” 288 səh.
15. Abdullayeva R., Muradov A. (2009), “Sosial Sferanın İqtisadiyyatı”, Bakı, “Elm” 230 səh.
16. Bağirov D., Həsənlı M. (2011), Maliyyə dərş vəsaiti (2-ci buraxılış). Bakı, “ADİU” 384 səh.
17. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. (2013), “Büdcə sistemi”, Bakı, “Azərbaycan” 343 səh.

- 18.Ələkbərov Ə.Ə. (2010), “Azərbaycanda sosial sığortanın inkişaf problemləri”, Bakı, “Şərq və Qərb” 412 səh.
- 19.Ələkbərov Ə.Ə. (2015), “Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu”, Bakı, “Elm” 235 səh.
- 20.Əlirzayev Ə.Q. (2015), “İqtisadi islahatlar və sürətlənmə konsepsiyası şəraitində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri”, Bakı, “Elm” 415 səh.
- 21.Əliyev A., Qasımov N. (2010), “Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri” Bakı, “Şərq və Qərb” 375 səh.
- 22.Əsgərov Ə.X. (2015), “Sosial siyasət və sosial ədalət”, Bakı “Elm” 412 səh.
- 23.Xankişiyev B.A. (2015), “Maliyyə nəzarəti”, Bakı, “Səda” 234 səh.
- 24.Quliyev C.B. (2011), Həyat səviyyəsi: yoxsulluğu törədən və azaldan sosial-iqtisadi amillər. Bakı, Avropa, 243 səh.
- 25.Qurbanova T.T. (2016), “Maliyyə siyasətinin sosial-iqtisadi inkişafa təsirinin qiymətləndirilməsi, Audit”, Bakı, “Adioğlu” 412 səh.
- 26.Məmmədov F.Ə., Kəlbiyev Y.A. (2010), “Vergilər və vergitutma”, Bakı, “Elm” 370 səh.
- 27.Novruzov N., İbrahimov E. (2012), “Büdcə sistemi”, Bakı, “Adiloğlu” 472 səh.
- 28.Sadiqov M.M., Məmmədov S.M. (2010), “Maliyyə” dərslik. Gəncə, 370 səh.
- 29.“Regionların sosial-iqtisadi inkişafı” Statistik məcmuə. Bakı, 2020.

İngilis dilində

1. Allen R., Tommasi D. (2011), Managing Public Expenditure A Reference Book for Transition Countries. Paris “OECD”, 493 səh.
2. Willem A. (16.12.2005) “Net Social Expenditure, 2005 Edition. More comprehensive measures of social support “. OECD Social, Employment and Migration working papers, 29 səh.

Türk dilində

1. Altay A. (2019), Kamu Maliyesi. Ankara “Seçkin”, 288 səh.
2. Ayanoğlu A. (2016), Türk bütçe sistemi ve bütçe denetimi. Ankara “Seçkin” 199 səh.
3. Güzel S. (2020), Küreselleşme ve Kamu Harcamaları: Eğitim ve Sağlık Özelinde Sosyal Harcamalar. Bursa, “Dora yayıncılık”, 158 səh.

Rus dilində

1. Дробозиной Л.А. (2000), “Финансы”. Учебник. Москва, 521 стр.
2. Зубаревич Н.В., Горина Е.А. (2015), Социальные расходы в России: федеральный и региональные бюджеты. Москва 63 стр.
3. Иванова О.А. (2013), Социальное положения сельской молодежи как территориально-демографической группы населения: теоретико-методологические основы экономико-социологического анализа, Вестник НГУ, Социально-экономические науки, Том, 13, выпуск 3, 120 стр.
4. Ковалёвой Т.М. (2020), Общественные финансы (Учебное пособие). Москва, 152 стр.
5. Капицын В.М. (2008), Социальная политика и право: сущность и взаимозависимости // Российский журнал социальной работы. №8, 145 стр.

İnternet resursları

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi - www.economy.gov.az.
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet səhifəsi - www.maliyye.gov.az.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı - www.stat.gov.az.

4. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin internet səhifəsi - www.sosial.gov.az.
5. www.budget.az - büdcənin saytı
6. www.president.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet səhifəsi

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2012 - 2020 -ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiyaçıların sayı.....	33
Cədvəl 2: Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği, ilin əvvəlinə, manat.....	34
Cədvəl 3: 2012- 2019 cu illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət tərəfindən əhaliyə verilən ayrı - ayrı müavinətlər.....	35
Cədvəl 4: 2020-ci il üzrə büdcənin gəlirləri.....	38
Cədvəl 5: 2020-ci il büdcəsinin xərcləri.....	39
Cədvəl 6: 2021 -ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsi gəlirləri.....	42
Cədvəl 7: 2021 -ci il üzrə icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi məqsədli büdcə fondu dövlət büdcəsi.....	43
Cədvəl 8: 2021-ci il üzrə proqnozlaşdırılan dövlət büdcəsinin xərcləri.....	43
Cədvəl 9: Beynəlxalq müqayisələr, MDB-yə üzv olan ölkələr üzrə pensiyaçıların sayı (ilin əvvəlinə).....	48
Cədvəl 10: Beynəlxalq müqayisələr, MDB-yə üzv olan ölkələrdə ilk dəfə əlilliyi müəyyən edilən şəxslərin sayı (min nəfər).....	49

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Sosial siyasətin ən çox xərc çəkilən sahələri.....	58
Qrafik 2: Azərbaycan və dünya ölkələrinin sosial siyasət dinamikası.....	60

Diqramların siyahısı

Diqram 1: Sosial yönlü xərclərdə təhsil və səhiyyənin yeri.....	57
Diqram 2: Dövlət büdcəsi tərkibində sosial xərclər və onların yeri.....	59